

Waarom ziet de

Hoeksche Waard

eruit zoals ze eruit ziet?

Damian Klein | TU Delft

↑ *Het hoofdeiland van de Hoeksche Waard*

Waarom ziet de **Hoeksche Waard** eruit zoals ze eruit ziet?

Een onderzoek naar de vorming en ontwikkeling van de Hoeksche Waard

History Thesis

Damian Klein | 5085535 | April 2025 | AR2A011 | TU Delft | R. Rutte

Inhoudsopgave

Introductie

5

H1. 14^e eeuw: De Groote Waard

6

H2. 15^e eeuw: De Sint-Elisabethsvloed

10

H3. 16^e eeuw: Ontstaan van de Hoeksche Waard

14

H4. 17^e eeuw: Inpoldering

18

H5. 19^e eeuw: Industrialisatie

22

H6: Begin 20^e eeuw: Infrastructuur

26

H7: Eind 20^e eeuw: Wereldoorlogen, de Waternoedsramp en uitbreiding

30

H8. 21^e eeuw: Heden

34

H9. Conclusie

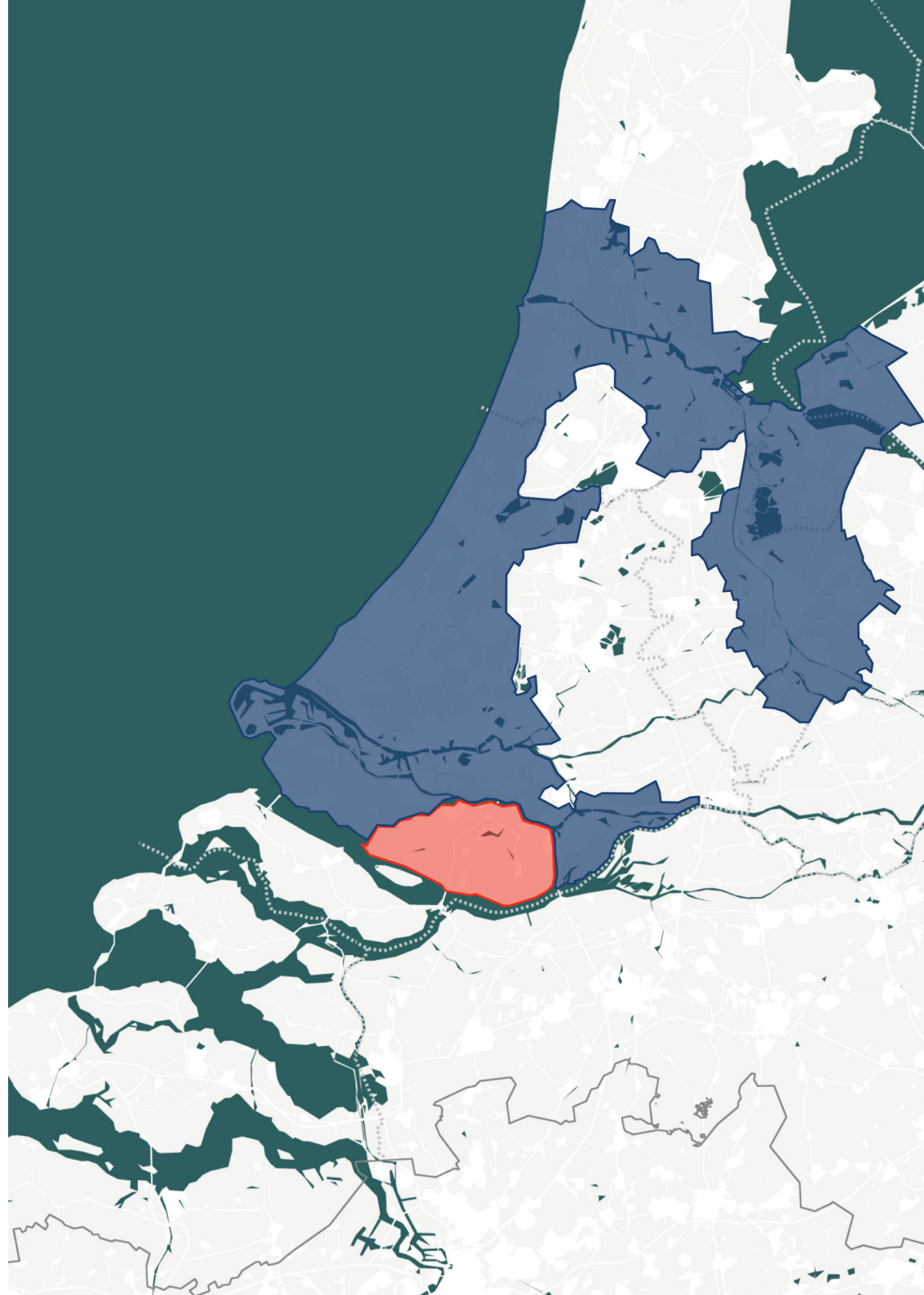
38

Bibliografie

42

Bijlage

46

Introductie

*“Ik wil wonen waar nog ruimte is, geen torenflats of niks
Een land van melk en koeienstront, van slijk en paardenbiks
Een plek waar het nog stil is, haast onvindbaar op de kaart
Maar ik heb het gevonden: het is de Hoeksche Waard”*

Zo luidt het refrein van het lied De Hoeksche Waard van Gerard Cox. Deze tekst vat de identiteit van de Hoeksche Waard treffend samen: een rustig, voor velen nog onbekend, ruimtelijk boerenland. Deze thesis onderzoekt waarom de Hoeksche Waard haar rustige, ruimtelijke karakter heeft behouden, terwijl zij in het noorden, oosten en westen wordt omringd door de grote steden Rotterdam, Dordrecht en Spijkenisse, oftewel de Randstad. Zodra men de Heinenoordtunnel doorkruist vanuit Barendrecht, lijkt men een andere wereld binnen te rijden: een oase van rust – en soms ook de penetrante geur van koeienstront. Om te achterhalen waarom de Hoeksche Waard eruitziet zoals zij eruitziet, is de centrale onderzoeksvraag opgesteld:

“Waarom ziet de Hoeksche Waard eruit zoals ze eruitziet?”

Om deze vraag te beantwoorden, is een kaartenstudie uitgevoerd waarbij de ruimtelijke ontwikkeling van het eiland door de eeuwen heen in kaart is gebracht. De kaarten zijn samengesteld op basis van historisch kaartmateriaal, topografische bronnen en digitale bewerking, waarbij telkens is gekeken naar de representativiteit van het gekozen moment in de tijd. In totaal zijn er acht kaarten gemaakt, elk uit een andere periode, die samen laten zien hoe de Hoeksche Waard is geworden tot wat zij nu is. Elke kaart wordt begeleid door een toelichting met een vaste opbouw: eerst een kaartverantwoording gevolgd door een meer inhoudelijke kaarttoelichting. In de kaartverantwoording wordt toegelicht van welk bronmateriaal gebruik is gemaakt en worden eventuele keuzes of bijzonderheden besproken. De kaarttoelichting bevat, op basis van een gerichte literatuurstudie, een beschrijving van wat er op de kaart te zien is, en een verklaring van de historische gebeurtenissen of ontwikkelingen die daaraan ten grondslag liggen.

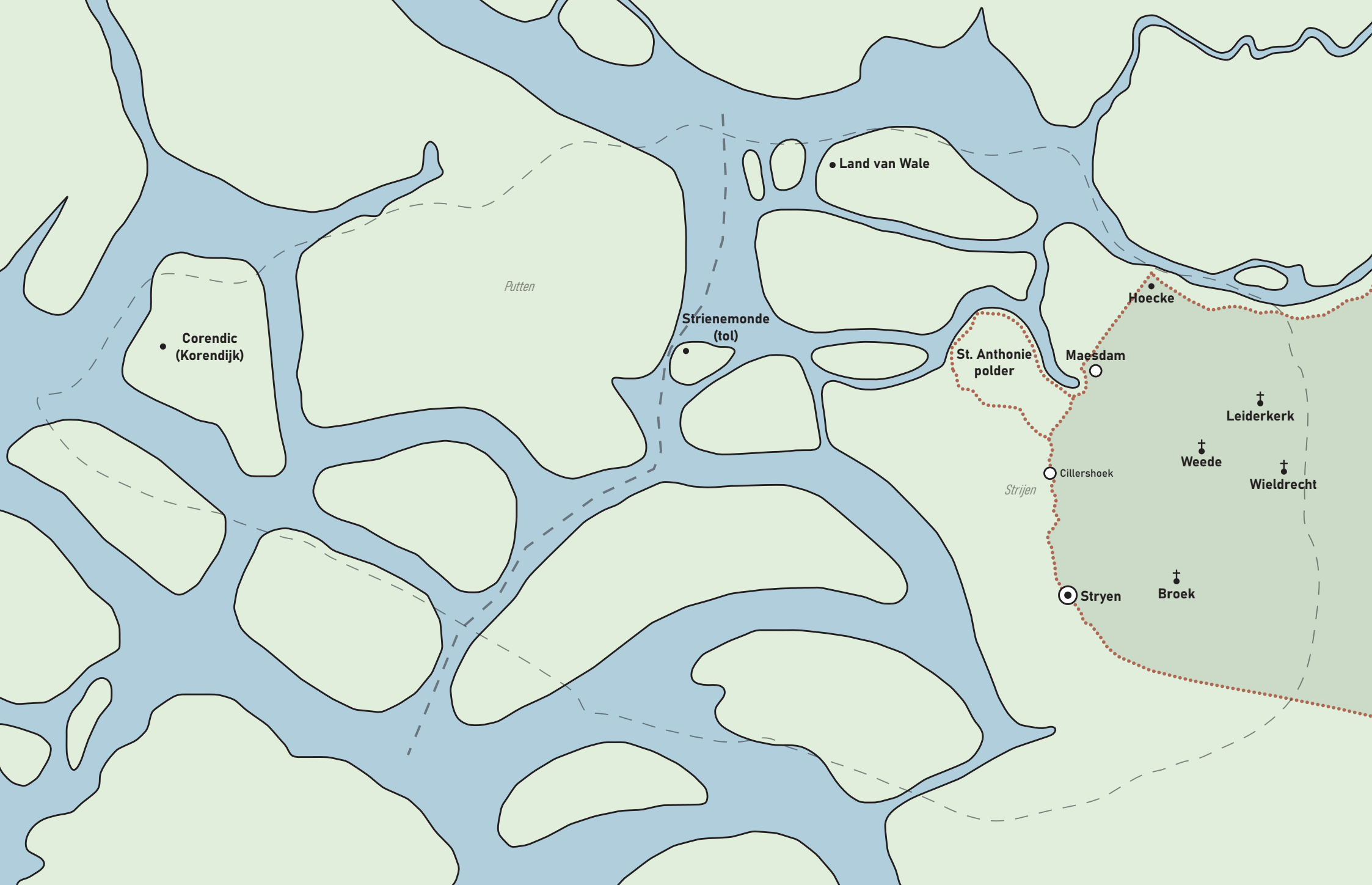
← *Een kaart van Zuid-Holland met in het rood de Hoeksche Waard en in het blauw de Randstad*

Het eiland Tiengemeten is buiten beschouwing gelaten in dit onderzoek. Hoewel het formeel tot de Hoeksche Waard wordt gerekend, is het nauwelijks veranderd in de loop der tijd en draagt het weinig bij aan het bredere verhaal van de ruimtelijke ontwikkeling van het hoofdeiland.

De eerste kaart laat de situatie zien vóór de Sint-Elisabethsvloed van 1421, toen het gebied nog deel uitmaakte van de Grootte of Zuidhollandsche Waard. Op de tweede kaart, uit de 15^e eeuw, zijn de sporen van deze ramp duidelijk zichtbaar, terwijl de derde kaart uit de 16^e eeuw laat zien hoe het land geleidelijk werd teruggewonnen door middel van inpolderingen. Alleen de Sint Anthoniepolder en de Keizersdijk tussen Strijen en Maasdam hielden stand tijdens de vloed.

In de 17^e eeuw, zoals te zien op de vierde kaart, is de Hoeksche Waard grotendeels in haar huidige vorm hersteld. Vanaf de 19^e eeuw, de vijfde kaart, zijn er nauwelijks fysieke veranderingen, maar geven de kaarten zelf een accurater beeld van de dorpen en grenzen. De zesde kaart toont het begin van de 20e eeuw, waarin de nadruk ligt op de ontwikkeling van infrastructuur: het verharderen van wegen, de aanleg van de Barendrechtse brug en het stoomtramtracé door de Hoeksche Waard.

De zevende kaart, van het einde van de 20e eeuw, laat vervolgens de impact zien van twee wereldoorlogen en de Watersnoodramp van 1953, evenals de grote infrastructuurprojecten zoals de Haringvlietbrug, de Heinenoordtunnel en de A29. Deze ontwikkelingen leidden tot een explosieve groei van veel dorpen. De laatste kaart, uit het heden, toont een voortzetting van deze groei. De Hoeksche Waard is steeds aantrekkelijker geworden voor mensen die de stad willen verruilen voor rust en ruimte, zonder echt ver van de Randstad te hoeven wonen.

Land
Water

Gro(o)te of Zuidhollandsche Waard
Dorp

Buurtschap
Verdronken dorp

Historische gebieden
Bedijking

Huidige vorm van de Hoeksche Waard
Geschatte grens Putten/Strijen

H1. 14^e eeuw: De Groote of Zuidhollandsche Waard

Kaartverantwoording

Voor de periode vóór de Sint-Elisabethsvloed van 1421 (zie hoofdstuk 2) zijn slechts weinig nauwkeurige kaarten beschikbaar. De voornaamste reden hiervoor is dat een groot deel van het land op deze kaarten tijdens de overstroming verloren is gegaan. Voor de reconstructie van het gebied van de latere Hoeksche Waard en haar omgeving in de 14^e eeuw is daarom als belangrijkste referentie de kaart "Holland, Zeeland en Westfriesland in 1300, Blad IV" uit de Geschiedkundige Atlas van Nederland¹ gebruikt. Er is gekozen voor de tweede verbeterde druk uit 1938, aangezien in deze versie veel wijzigingen en verbeteringen zijn aangebracht op basis van onderzoek van Jhr. Dr. Th. Van Rheineck Leyssius².

Aangezien de Geschiedkundige Atlas van Nederland details mist op een meer lokaal niveau, is de kaart is aangevuld met informatie uit de Kaart 'Kaart van de Grote Waard ca 1420' van Willem G. Janssen³, waarop interpretaties meer gebaseerd zijn op archeologische data. Hoewel deze kaart dateert uit de 15^e eeuw, biedt zij waardevolle informatie over de ligging van verdrongen dorpen en bestaande bedijkingen, die helpen om een nauwkeuriger beeld van de situatie in de 14^e eeuw te schetsen.

Kaarttoelichting

De kaart toont de ligging van de latere Hoeksche Waard en haar omgeving zoals deze er in de 14^e eeuw uitzag. Opvallend zijn de dorpen Maasdam, Cillaarshoek en Strijen, die op de kaart zijn weergegeven onder hun historische plaatsnamen. Van deze dorpen is Strijen de oudste kern en werd al in de 12e eeuw genoemd⁴.

Verder zijn enkele geografische aanduidingen zichtbaar, zoals de toenmalige gorzen en kwelders, waaronder Korendijk, evenals de Sint Anthoniepolder, die in 1358 werd bedijkt en tegenwoordig nog steeds bestaat. Ook is de tol bij Strienemonde weergegeven, gelegen op de plek waar de rivier de Striene uitmondde in de Maas. Het land van Wale is het gebied waar later Heinenoord gesticht zou worden.

In de 14^e eeuw was het gebied dat nu de Hoeksche Waard vormt, verdeeld over meerdere heerlijkheden, waaronder de Heerlijkheid van Putten in het westen en de Heerlijkheid van Strijen in het oosten⁵. Zo werden Putten en Strijen in 1297 tijdelijk samengevoegd door het huwelijk van vrouwe Aleyd van Strijen en heer Nicolaas III van Putten. De op de kaart weergegeven grens tussen beide gebieden moet daarom worden gezien als indicatief.

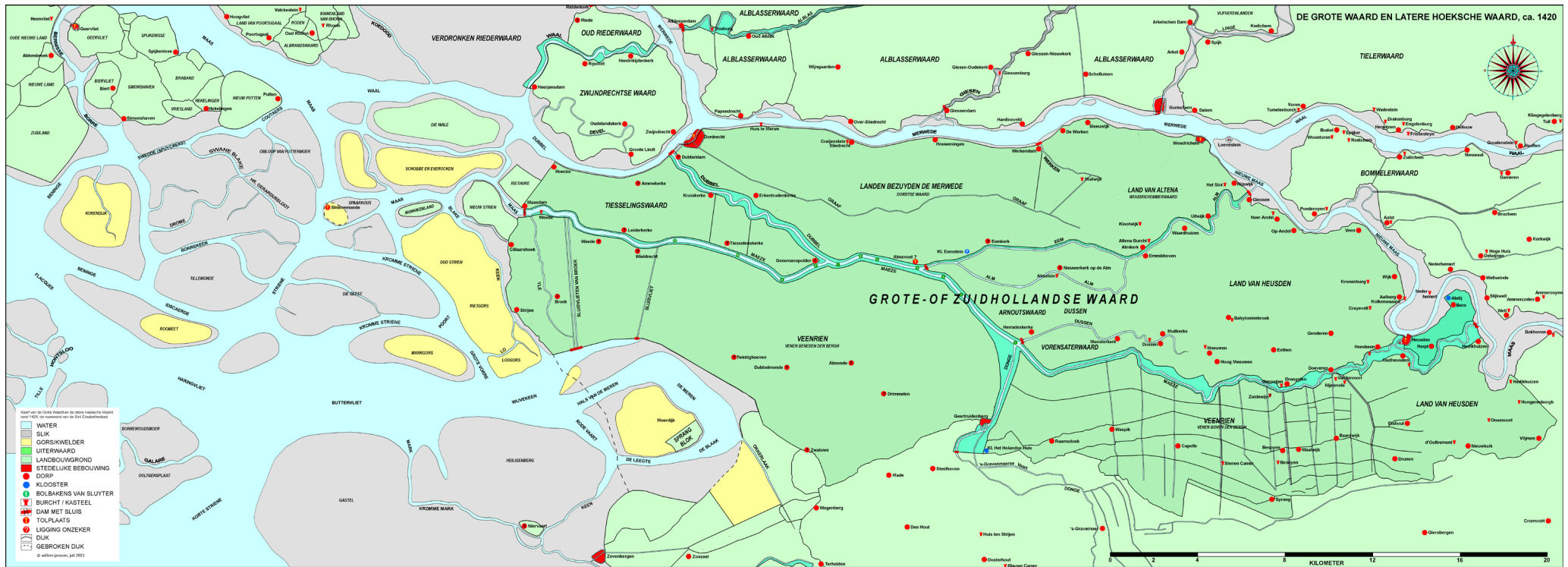
Tot slot toont de kaart ook een gedeelte van de voormalige Groote of Zuidhollandsche Waard, gelegen in het oostelijk deel van de huidige Hoeksche Waard. De Hoeksche Waardse dorpen Strijen, Maasdam en Cillaarshoek lagen destijds in de Groote of Zuidhollandsche Waard, maar ook Dordrecht, Werkendam en Waalwijk maakten er deel van uit.

Enkele dorpen die op de kaart zijn aangeduid en in het huidige Hoeksche Waard liggen, verdwenen in de 15^e eeuw tijdens de Sint-Elisabethsvloed. Dit betreft onder andere Leiderkerk, Weede, Wieldrecht en Broek, waarvan de exacte locaties onbekend zijn. Men vermoedt dat Leiderkerk lag nabij het huidige 's-Gravendeel, en Weede in de buurt van Mookhoek. De ligging van Wieldrecht en Broek is onzeker. Het dorp Hoecke verdrong eveneens tijdens de vloed, maar werd later herbouwd als het huidige Puttershoek.

-
1. Th. Van Rheineck Leyssius. *Geschiedkundige atlas van Nederland*. Vol. 10. M. Nijhoff, 1938.
 2. Th. Van Rheineck Leyssius. *Tekst bij de bladen Holland ten zuiden van het IJ in 1300 (zuidelijk gedeelte) en Holland omstreeks den St. Elisabethsvloed van 1421 (zuidelijk gedeelte)*. M. Nijhoff, 1938.
 3. Willem G. Janssen. *Kaart van de Grote Waard ca 1420*. versie 2 juli 2021
 4. R.J. Rutte. *Wording en vorm van de dorpen in de bedijkingen van Voorne-Putten en de Hoekse Waard (13e-17e eeuw)*. Historisch Geografisch Tijdschrift, 26(2), 53-66, 2008
 5. Gemeente Hoeksche Waard. *Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard*. Cultuurland Advies, 2024.

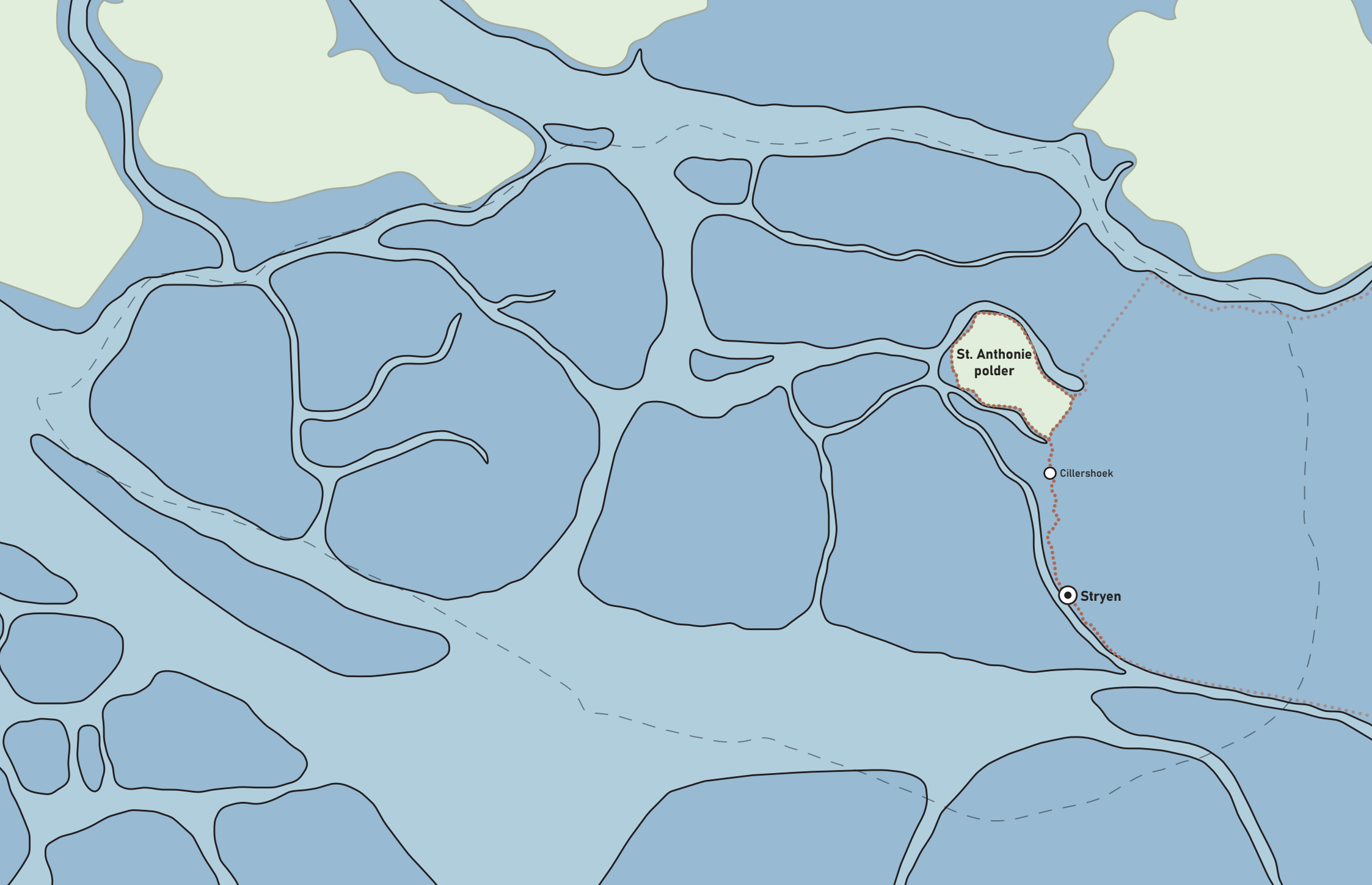
Referentiekaarten

↑ Kaart van de Grote Waard ca 1420 door Willem G. Janssen, 2021

← Holland, Zeeland en Westfriesland in 1300, Blad IV uit de Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1938

St. Antonie
polder

Cillershoek

Stryen

Onverdronken land

Verdronken land

Dorp

Bedijking

Water

Huidige vorm van de
Hoeksche Waard

Buurtschap

Verdronken dijk

H2. 15^e eeuw: De Sint-Elisabethsvloed

Kaartverantwoording

Net als bij de kaart van de 14^e eeuw in hoofdstuk 1, zijn er ook voor de periode rond de Sint-Elisabethsvloed weinig kaarten beschikbaar die als betrouwbaar referentiemateriaal kunnen dienen. Het in kaart brengen van de gevolgen van deze vloed is extra complex, aangezien het gebied in deze periode herhaaldelijk werd getroffen door meerdere overstromingen, wat de reconstructie bemoeilijkt.

Voor deze periode is opnieuw gebruikgemaakt van een kaart uit de Geschiedkundige Atlas van Nederland, namelijk "De St. Elisabethsvloed, De Bourgondische Tijd, Blad IV". Deze kaart is aangevuld met gegevens afkomstig uit de kaart "Verdronken Grote of Zuid-Hollandsche Waard" van Willem G. Janssen². Deze combinatie geeft een beter beeld van welke delen van het land tijdens de Sint-Elisabethsvloed zijn verdrongen, welke gebieden gespaard zijn gebleven en hoe de overstroming zich geografisch heeft voltrokken.

Kaarttoelichting

Sinds de 14^e eeuw werd de Grootte of Zuidhollandsche Waard herhaaldelijk getroffen door overstromingen, wat leidde tot een voortdurende strijd tegen het water. Veel dijken braken regelmatig door en er was onvoldoende geld om de dijken fatsoenlijk te onderhouden. Dit resulteerde in een zeer zwakke kustverdediging³.

In totaal vonden er drie Sint-Elisabethsvloeden plaats, waarvan de meest verwoestende op 18 november 1421 plaatsvond. Een oude dijk bij Broek vormde een zwakke plek met een dijkdoorbraak als gevolg. Hierdoor kwam de gehele Grootte of Zuidhollandsche Waard geleidelijk onder water te staan. Een derde Sint-Elisabethsvloed in 1424 betekende uiteindelijk de genadeklap.

Binnen het gebied dat tegenwoordig de Hoeksche Waard vormt, bleven slechts enkele stukken land gespaard. Alleen de tot op heden bestaande Sint Anthoniepolder en delen van de Keizersdijk – met daarop de dorpen Strijen en Cillaarshoek– bleven boven water. Strijen en het pas gevormde

Cillaarshoek fungeerden als vluchtsoorten voor de bewoners van verdrongen dorpen zoals Weede en Broek. De bewoners van Wieldrecht zouden zijn gevlucht naar Dordrecht.

↑ *Sint-Elisabethsvloed* door Henricus Weingärtner, 1857

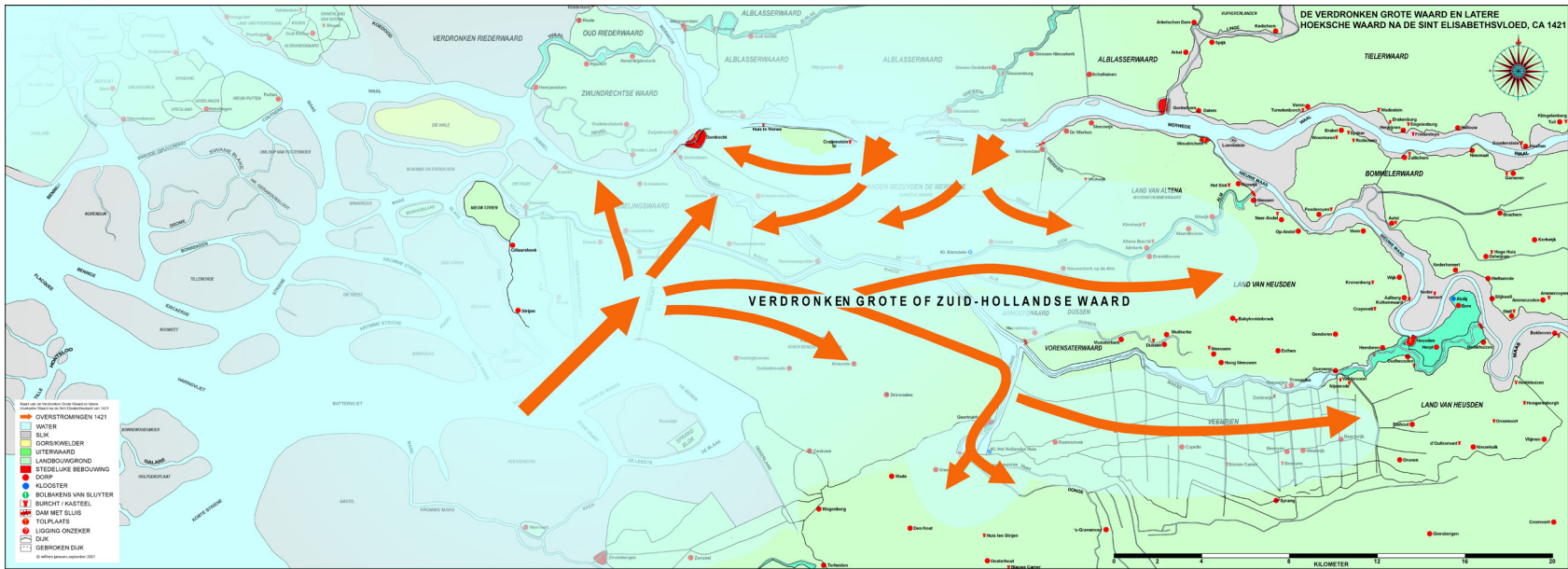
1. A.A. Beekman. Geschiedkundige atlas van Nederland. Vol. 09. M. Nijhoff, 1925.
2. Willem G. Janssen. Verdronken Grote of Zuid-Hollandsche Waard. 2021
3. Gemeente Hoeksche Waard. Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard.

Referentiekaarten

Geschiedkundige Atlas van Nederland.

De St. Elizabethsvloed (De

↑ Verdrongen Grote of Zuid-Hollandsche Waard door Willem G. Janssen, 2021

→ Oude kaart van den Grooten of Zuidhollandschen waard voor de St. Elizabethsvloed, De Bourgondische Tijd Blad IV uit de Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1938

← De St. Elisabethsvloed, De Bourgondische Tijd Blad IV uit de Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1938

H3. 16^e eeuw: Ontstaan van de Hoeksche Waard

Kaartverantwoording

De landschappelijke situatie van de gevormde Hoeksche Waard in de 15^e eeuw is moeilijk nauwkeurig vast te stellen. Historische kaarten spreken elkaar regelmatig tegen over welk gebied reeds was ingepolderd en welk deel nog als verdrinken gold. Daarbij kwam dat een groot deel van het gebied regelmatig onder water liep door de getijden, wat het lastig maakt om de exacte landgrenzen te bepalen. Ook hier lopen de bronnen uiteen.

Daar komt bij dat in de loop van de 15^e eeuw grote delen van het gebied werden bedijkt, waardoor het vasteland van de Hoeksche Waard aanzienlijk is uitgebreid en veranderd. Voor de reconstructie van de landschapsontwikkeling in deze periode is als hoofdbron opnieuw de Geschiedkundige Atlas van Nederland gebruikt¹, in dit geval de kaart "De kerkelijke Indeeling omstreeks 1550, tevens kloosterkaart, blad 13". Deze kaart bevat echter geen specifieke aanduidingen van getijdengebieden. Daarom is aanvullende informatie verkregen uit de Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard², in het bijzonder de kaarten "Impressie van de Hoeksche Waard aan het eind van de 15^e/16^e eeuw".

Door deze kaarten te vergelijken en tevens recentere kaarten te raadplegen, is een reconstructie gemaakt van hoe de Hoeksche Waard er in de 15^e eeuw vermoedelijk uitzag. Op de resulterende kaart zijn twee soorten getijdengebieden aangeduid. Dit is het gevolg van de verschillende interpretaties in de geraadpleegde kaarten. Zo toont de kaart uit de Geschiedkundige Atlas een aanzienlijk groter stuk land ten zuiden van Klaaswaal, terwijl de Landschapsbiografie ditzelfde gebied aanduidt als getijdengebied. Om die reden is dit deel op de kaart weergegeven als 'getijdengebied', terwijl de gearceerde zones uit de Landschapsbiografie zijn opgenomen als 'extra getijdengebied'.

Kaarttoelichting

Na de verwoestingen veroorzaakt door de Sint-Elisabethsvloed zetten de bewoners van de herwonnen gronden zich intensief in om het verdrinken land opnieuw in te polderen. De enige dijken die de overstromingen hadden doorstaan, waren die rondom de Sint Anthoniepolder en de Keizersdijk tussen Strijen en Maasdam. Oorspronkelijk was het de bedoeling om de gehele Groote of Zuidhollandsche Waard opnieuw te bedijken, maar deze plannen mislukten³.

In 1436 werd besloten om het zogenaamde Oudeland van Strijen, gelegen ten (zuid)westen van Strijen, opnieuw te bedijken. Reeds een jaar later, in 1437, volgden nieuwe bedijkingen aan de noordrand van de Hoeksche Waard, waaronder Oud-Heinenoord, ten zuiden van het kort daarvoor gestichte dijkdorp Heynkensort, het huidige Heinenoord.

Een opmerkelijke bedijking vond plaats in 1439, toen Lodewijk van Praet, heer van Moerkerken in Vlaanderen, opdracht gaf tot de inpoldering van het gebied rondom het latere Mijnsheerenland. De naam Mijnsheerenland van Moerkerken verwijst naar deze gebeurtenis. De stichting van dit dorp was bijzonder omdat het langs een polderweg werd aangelegd in plaats van langs een dijk, wat in die tijd gebruikelijk was. In dezelfde polder werden ook de dorpen Pietershoeck, Westmaes en Maesdam gesticht.

Pietershoeck, tegenwoordig Puttershoek, werd gebouwd op de locatie van het voor de vloed bestaande dorp Hoecke. Het werd in leen gegeven door de heer van Putten aan een ambachtsheer genaamd Pieter. Vermoedelijk is de naam van het dorp hiervan afgeleid, aangezien ook de drie opvolgende ambachtsheren dezelfde voornaam droegen⁴.

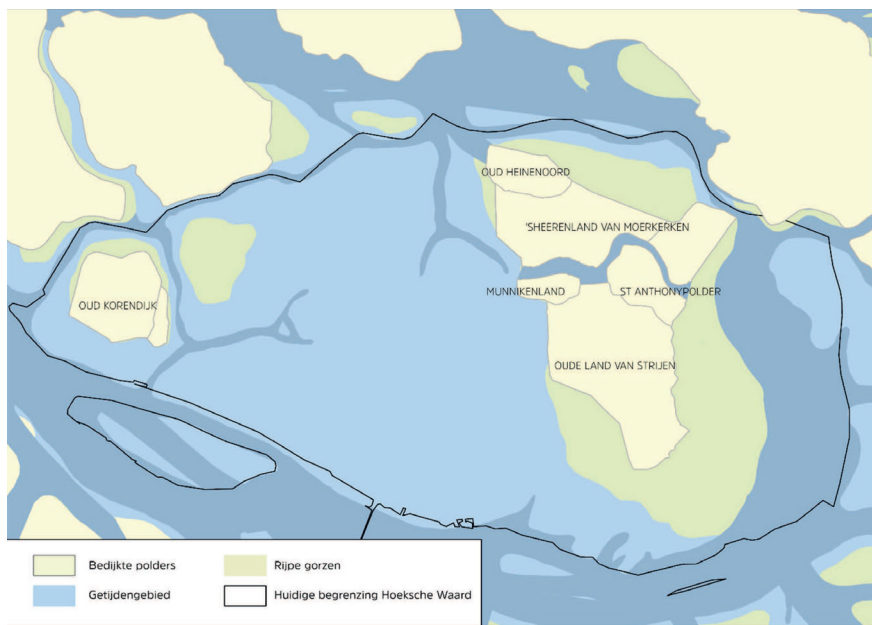
Westmaas werd gesticht op een dam aan de westzijde van de ingepolderde Binnenmaas. Maasdam bestond reeds vóór de Sint-Elisabethsvloed, en was gebouwd op een dam in de Maas bedoeld om de dijk van de Groote Waard te sluiten⁵. Na de vloed verdween het dorp onder water, maar het werd na de herindijking herbouwd.

De laatste bedijking van de 15^e eeuw vond eveneens plaats in 1439, in het westelijke deel van de Hoeksche Waard, nabij Korendijk. Kort daarna werd hier het dijkdorp Goudswaard gesticht⁶.

De tekst gaat verder op pagina 17

Referentiekaart

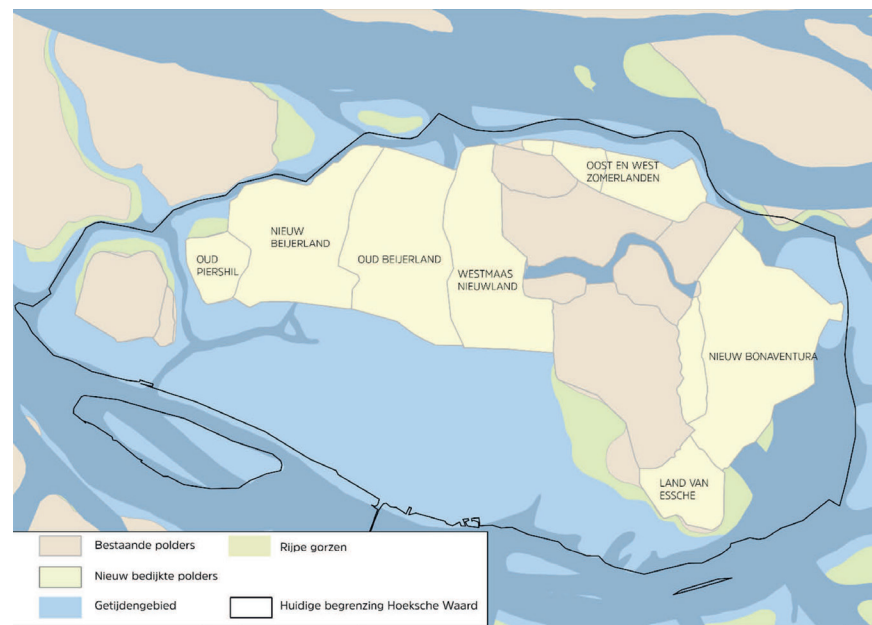

↑ *Impressie van de Hoeksche Waard aan het eind van de 15^e eeuw uit de Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard*

Pas 85 jaar later, inmiddels in de 16^e eeuw, werd de polder Oud-Piershil ingedijkt. In 1524 werd hier het dorp Piershil gesticht, naar het voorbeeld van Goudswaard. Vervolgens werd in 1539 de polder Westmaas Nieuwland bedijkt, met daarin het nieuwe dorp Klaaswaal, dat toen nog aan open water lag. Ook Goidschalxoord werd in deze periode gesticht, gelegen in het noordelijke deel van Westmaas Nieuwland en Oud-Heinenoord.

In de tweede helft van de 16^e eeuw werd in het gebied tussen Oud-Piershil en Westmaas Nieuwland, genaamd Beyerland, de polder Oud-Beijerland in 1557 gesticht. Dit gebeurde op initiatief van graaf Lamoraal van Egmont, die het gebied vernoemde naar zijn echtgenote Sabina van Beieren⁷. Aanvankelijk heette het dorp Beijerland, maar na de stichting van Nieuw-Beijerland in de gelijknamige polder in 1582, werd de naam veranderd naar Oud-Beijerland. Tot slot werd in het oostelijke deel van de Hoeksche Waard, in het gebied

← *De kerkelijke Indeeling omstreeks 1550, tevens kloosterkaart, blad 13 uit de Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1921*

↑ *Impressie van de Hoeksche Waard aan het eind van de 16^e eeuw uit de Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard*

Bonaventura, in 1593 de polder Nieuw-Bonaventura aangelegd. Onder supervisie van de grafelijkheid van Holland werd in de noordwesthoek van dit gebied het dorp 's-Gravendeel gesticht.

1. J. Smulders. Geschiedkundige atlas van Nederland. Vol. 13. M. Nijhoff, 1921.
2. Gemeente Hoeksche Waard. Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard.
3. R.J. Rutte. Wording en vorm van de dorpen in de bedijkingen van Voorne-Putten en de Hoekse Waard (13e-17e eeuw)
4. "Geschiedenis Van Puttershoek," Hoeksche Waard, October 6, 2012, <https://hoekschewaard.wordpress.com/2012/03/14/geschiedenis-van-puttershoek/>.
5. Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland, Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project Binnenmaas, Erfgoedmonitor, september 1995
6. "Korendijk," Erfgoedmonitor, september 1995
7. "Oud-Beijerland," Erfgoedmonitor, september 1995

- Land
- Water
- Dorp
- Buurtschap
- Bedijking

H4. 17e eeuw: Inpoldering

Kaartverantwoording

De kaart van de Hoeksche Waard in de 16e eeuw is niet gebaseerd op één specifieke onderlegger, maar op informatie uit verschillende historische bronnen. De vorm van de Hoeksche Waard is vastgesteld aan de hand van de kaart “Een impressie van de Hoeksche Waard aan het eind van de 16e eeuw” uit de Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard, de “Kopieën van kaarten uit de 15^e en 16^e eeuw” uit het archief van Cromstrijen en het Rijksarchief, en de “Landkaart vertonende het Graafschap Holland, ca. 1690” door G. Gouwen. Verder zijn recente kaarten geraadpleegd om de loop van de bedijkingen te reconstrueren, gecombineerd met gegevens uit de kaart “De groei van de Hoeksche Waard 1436–1950” van het Museum Hoeksche Waard en de “RCE Dijkenkaart” van het Nationaal Georegister.

Kaarttoelichting

Na de stichting van 's-Gravendeel aan het eind van de 16^e eeuw werden er verschillende polders ingepolderd in het gebied dat we tegenwoordig Cromstrijen noemen. De polder Nieuw-Cromstrijen werd ingedijkt in 1602, gevolgd door Klein-Cromstrijen in 1615 en Groot-Cromstrijen in 1625. In de laatstgenoemde polder werd kort na de bedijking het dorp Middelsluis gesticht. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat Middelsluis het centrum van Groot-Cromstrijen zou worden, maar toen de Numanspolder in 1642 werd bedijkt en Numansdorp ontstond, werd Middelsluis niet verder ontwikkeld tot een dorp. Daarom is Middelsluis niet opgenomen op deze kaart.

Kort na de bedijking van de polder Groot-Zuid-Beijerland in 1631 werd het dijkdorp Zuid-Beijerland gesticht bij een sluis in de Groot-Zuid-Beijerlandse dijk. Dit gebied, samen met Klein-Zuid-Beijerland (1615) en de Eendragtspolder (1653), staat ook wel bekend als “den Hitzert”, genoemd naar de zandplaat waarvandaan de bedijking van Zuid-Beijerland plaatsvond. In het zuidoosten van de Hoeksche Waard werd de Strijense polder in 1647 ingedijkt, samen met het dorp Strijensas.

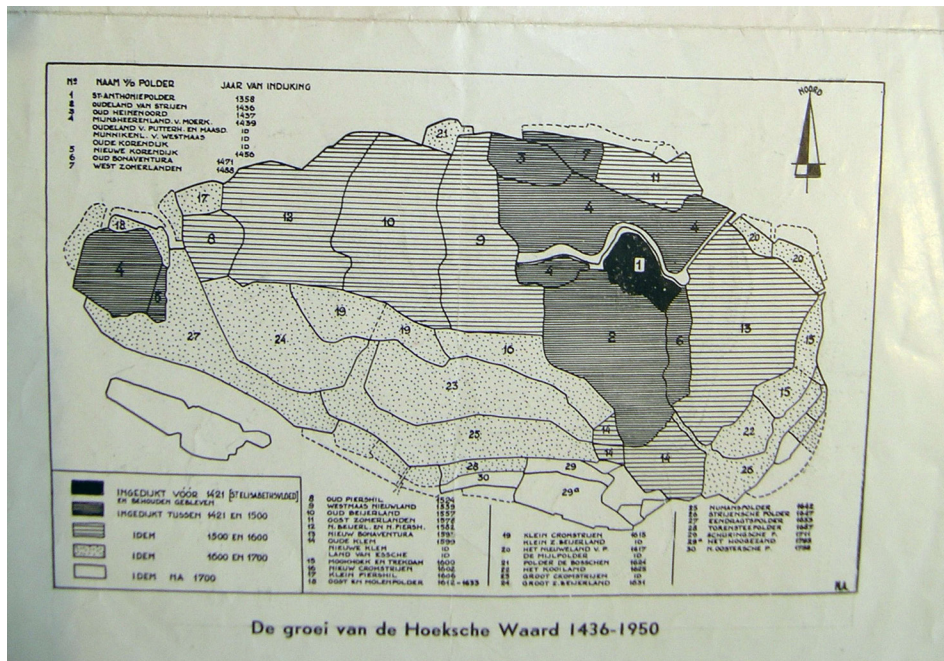

↑ *Impressie van de Hoeksche Waard aan het eind van de 17^e eeuw uit de Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard*

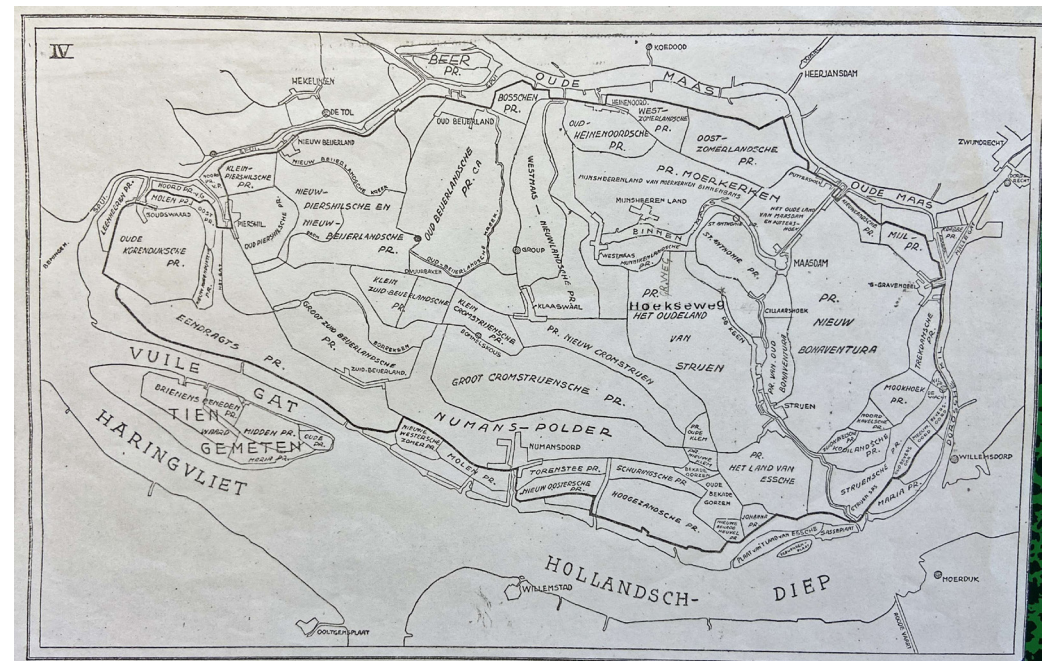
1. Gemeente Hoeksche Waard. Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard.
2. R.J. Rutte. Wordings en vorm van de dorpen in de bedijkingen van Voorne-Putten en de Hoekse Waard (13e-17e eeuw)
3. Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland, Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project Cromstrijen, Erfgoedmonitor, september 1995

Referentiekaarten

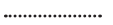

↑ De groei van de Hoeksche Waard 1436-1950 uit Museum Hoeksche Waard

↑ Kopieën van kaarten uit de 15^e en 16^e eeuw uit het archief van Cromstrijen en het Rijksarchief

← Landkaart vertonende het Graafschap Holland door G. Gouwen, ca. 1690

	Land		Dorpsgrens		Bedijking		Gemeentegrens
	Water	<i>Gemeentenaam</i>	Dorpsnaam		Veerpont		Hoofdweg
			<i>Buurtschapsnaam</i>				

H5. 19^e eeuw: Industrialisatie

Kaartverantwoording

Er is een sprong gemaakt van de 17^e naar de 19^e eeuw. Dit komt ten eerste doordat er weinig kaartmateriaal beschikbaar is voor de 18^e eeuw, ten tweede omdat er in deze periode relatief weinig veranderde in de Hoeksche Waard, en ten derde omdat vanaf de 19^e eeuw kaarten beschikbaar zijn van voldoende kwaliteit om dorpsgrenzen zichtbaar weer te geven. Tot die tijd werden dorpen meestal slechts aangeduid met symbolen – zoals ook op de vorige kaarten is gebeurd – in plaats van met duidelijke aanduidingen van hun omvang. De technologische vooruitgang in de 19^e eeuw bracht aanzienlijke verbeteringen met zich mee op het gebied van cartografie.

Toen in 1795 de Bataafse Republiek werd gevormd, ontstond bij de overheid behoefte aan een kaart van het gehele grondgebied. Baron C.R.T. Krayenhoff kreeg hiervoor opdracht en vervaardigde tussen 1798 en 1822 de zogenoemde Krayenhoffkaarten. De Hoeksche Waard is te vinden op de kaarten van kaartblad I (Zeeland) en kaartblad II (Zuid-Holland)¹. In 1850, inmiddels onder het Koninkrijk der Nederlanden (gevormd in 1815), was er vanuit militair oogpunt behoefte aan nauwkeurige kaarten. De Dienst Militaire Verkenning vervaardigde hiervoor tussen 1850 en 1864 in totaal 62 kaartbladen van de Topografische Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden (TMK). Voor deze reconstructie zijn TMK-kaarten 37, 38, 43 en 44 gebruikt². Tot slot is gebruikgemaakt van de Atlas van den Hoekschen Waard door J.H. Kips uit 1835³, waarvan de kaarten overeenkomen met de kadastrale kaarten.

Kaarttoelichting

Ook in de Hoeksche Waard is de industrialisatie zichtbaar, vooral in de landbouw – van oudsher de belangrijkste vorm van grondgebruik in het gebied. De meeste agrarische grond werd gebruikt voor akkerbouw, met granen, peulvruchten, meekrap en vlas als belangrijkste gewassen. Door de agrarische crisis aan het eind van de 19^e eeuw, waarbij graan uit de VS en Oekraïne goedkoper werd geïmporteerd, veranderde dit. Aardappelen en suikerbieten werden toen de nieuwe hoofdgewassen⁴.

Dit leidde tot wijzigingen in het landgebruik: lagere akkers werden omgezet in weiland, en op graslanden werden boomgaarden met fruitbomen aangelegd. Op het gebied van waterbeheersing werden de traditionele poldermolens vervangen door krachtigere stoomgemalen.

De industrialisatie – met name in Rotterdam – leidde ook tot een verbetering van het verkeersnetwerk en bracht meer verkeer naar de Hoeksche Waard. Aangezien het gebied een eiland is, bleef men afhankelijk van veerdiensten. Deze zorgden regelmatig voor vertragingen. Aan het einde van de 19^e eeuw werd daarom het idee geopperd om de Hoeksche Waard met het vasteland te verbinden via een brug en een tramlijn – waarover meer hoofdstuk 6.

↑ Kaarten uit Atlas van den Hoekschen Waard door J.H. Kips uit 1835 samengevoegd

1. C.R.T. Kraijenhoff, Choro-topographische kaart der Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden. 's-Gravenhage: Topographisch Bureau, Archief van Oorlog. 1798–1822.
2. Topographisch Bureau en Generale Staf, Topographische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 62 bladen. 's-Gravenhage: Ministerie van Oorlog. 1850–1869
3. J.H. Kips. Atlas van den Hoekschen Waard. 1835.
4. Gemeente Hoeksche Waard. Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard.

Referentiekaarten

↑ *Choro-topographische kaart der Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden, kaartbladen I (Zeeland) & II (Zuid-Holland) door C.R.T. Kraijenhoff, 1816-1823*

← *Topographische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden door Topographisch Bureau en Generale Staf 1850-1869*

H6: Begin 20^e eeuw: Infrastructuur

Kaartverantwoording

Voor deze kaart van de Hoeksche Waard rond 1900 is gebruikgemaakt van de Bonnebladen, vervaardigd tussen 1902 en 1913¹. Deze topografische kaarten zijn de opvolger van de Topografische Militaire Kaart en waren de eerste topografische kaarten die in kleur werden gedrukt. Dankzij hun hoge detailniveau geven ze een nauwkeurig beeld van het landschap en de infrastructuur aan het begin van de 20^e eeuw.

Daarnaast zijn op deze kaart, net als op de vorige, de gemeentegrenzen weergegeven. De data hiervoor is afkomstig uit het "Repertorium van Nederlandse gemeenten vanaf 1812" door Ad van der Meer², dat een overzicht biedt van alle gemeentelijke indelingen en wijzigingen vanaf het begin van de 19^e eeuw.

Kaarttoelichting

Aan het eind van de 19^e eeuw opperden bewoners van de Hoeksche Waard om het eiland met het vasteland van Zuid-Holland te verbinden via een brug. Dit resulteerde in de opening van de Barendrechtse brug in 1888, tussen Heinenoord en Puttershoek. Daarmee was de bereikbaarheid echter nog niet volledig opgelost: de wegen in de Hoeksche Waard waren grotendeels onverhard en bij regenval nauwelijks begaanbaar.

De Rotterdamse Tramweg Maatschappij zag in deze gebrekkige infrastructuur een kans en opende in 1898 een stoomtramlijn tussen Rotterdam-Zuid en de Hoeksche Waard. Via de Barendrechtse brug kwam de tram de Hoeksche Waard binnen bij het splitsingsstation Blaaksche Dijk (destijds De Blaak). Hier splitste het tracé zich in twee richtingen: naar Zuid-Beijerland – via Klaaswaal en Numansdorp – en naar Strijen – via Puttershoek en Maasdam. Tussen Goidschalxoord en Oud-Beijerland bevond zich station Krooswijk, vanwaar het tracé verder splitste richting Goudswaard – via Oud-Beijerland, Nieuw-Beijerland en Piershil³.

De stoomtram werd niet alleen gebruikt voor personenvervoer, maar

diende ook als belangrijk transportmiddel voor goederen. Diverse fabrieken in de Hoeksche Waard profiteerden hiervan. Door de industrialisatie nam de bedrijvigheid op het eiland toe en konden agrarische producten, zoals suikerbieten en zuivel, lokaal worden verwerkt. Zo stonden er suikerfabrieken in Oud-Beijerland en Puttershoek, en melkfabrieken in Maasdam en Numansdorp⁴.

↑ Heinenoord, Barendrechtse Brug (1907) uit Museum Hoeksche Waard

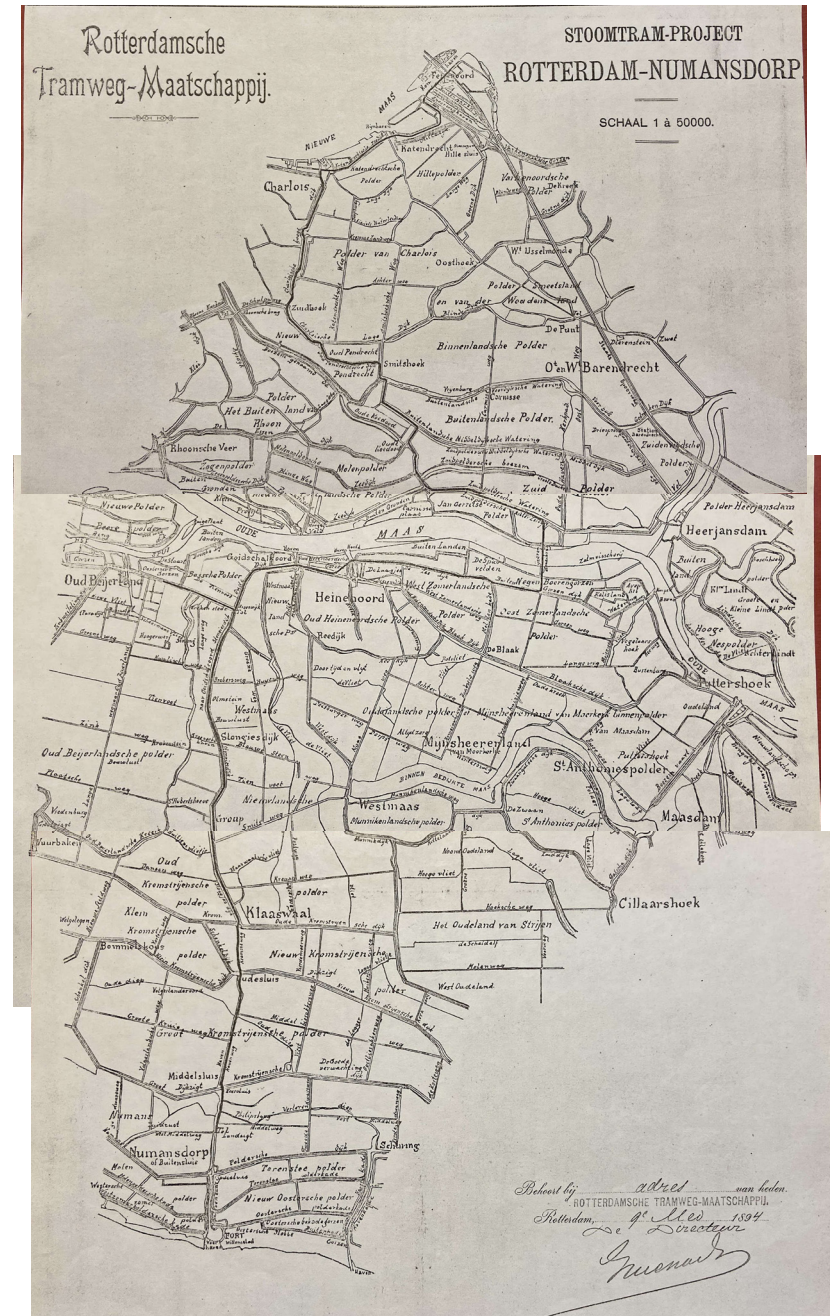
1. Ministerie van Oorlog. Chromotopografische Kaart des Rijks (Bonnebladen). 1902–1913.
2. Ad Van der Meer. Repertorium van Nederlandse gemeenten vanaf 1812. The Hague: DANS. 2011.
3. Cor Boelhouwers. Tastbare herinneringen aan de verdwenen tramlijnen van de Rotterdamsche Tramweg Maatschappij. 2011.
4. Gemeente Hoeksche Waard. Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard.

Referentiekaarten

↑ Hoeksche Waard in 1928 uit Museum Hoeksche Waard

→ Stoomtram-project Rotterdam-Numansdorp uit Museum Hoeksche Waard. 1894

← Chromotopografische Kaart des Rijks (Bonnebladen) door Ministerie van Oorlog. 1902-1913

H7: Eind 20^e eeuw: Wereldoorlogen, de Waternoedsramp en uitbreiding

Kaartverantwoording

Ter vervanging van de Bonnebladen werden vanaf 1935 topografische kaarten vervaardigd door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Deze kaarten zijn opgenomen in de Basisregistratie Topografie (BRT), waarin het Kadaster de topografie van Nederland vastlegt op schalen van 1:250.000 tot 1:10.000. Binnen de digitale collectie TopRaster zijn de kaarten op schaal 1:25.000, 1:50.000 en 1:250.000 respectievelijk bekend als TOP25raster, TOP50raster en TOP250raster.

Voor de onderlegger van de kaart van de Hoeksche Waard aan het eind van de 20^e eeuw is gebruik gemaakt van de TOP25raster-kaarten¹. Deze kaarten worden sinds 1935 voortdurend bijgewerkt, waardoor het mogelijk is om voor specifieke gebieden een representatief tijdsbeeld te kiezen. Voor een zo getrouw mogelijke weergave van de situatie in deze periode zijn kaarten uit de jaren 1980 gebruikt voor het zuiden en midden van de Hoeksche Waard, en kaarten uit 1981 voor het noordelijke deel.

Kaarttoelichting

Sinds het begin van de 20^e eeuw heeft de Hoeksche Waard diverse ingrijpende gebeurtenissen doorstaan: twee wereldoorlogen en de Watersnoodramp van 1953. Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914–1918) bleef de impact in de Hoeksche Waard beperkt, doordat Nederland neutraal bleef. Alleen bij Fort Buitensluis nabij Numansdorp werden uit voorzorg troepen gemobiliseerd. Wel kwamen er veel Belgische vluchtelingen naar het eiland, waar zij werk vonden in de landbouw en in de in het vorige hoofdstuk genoemde fabrieken².

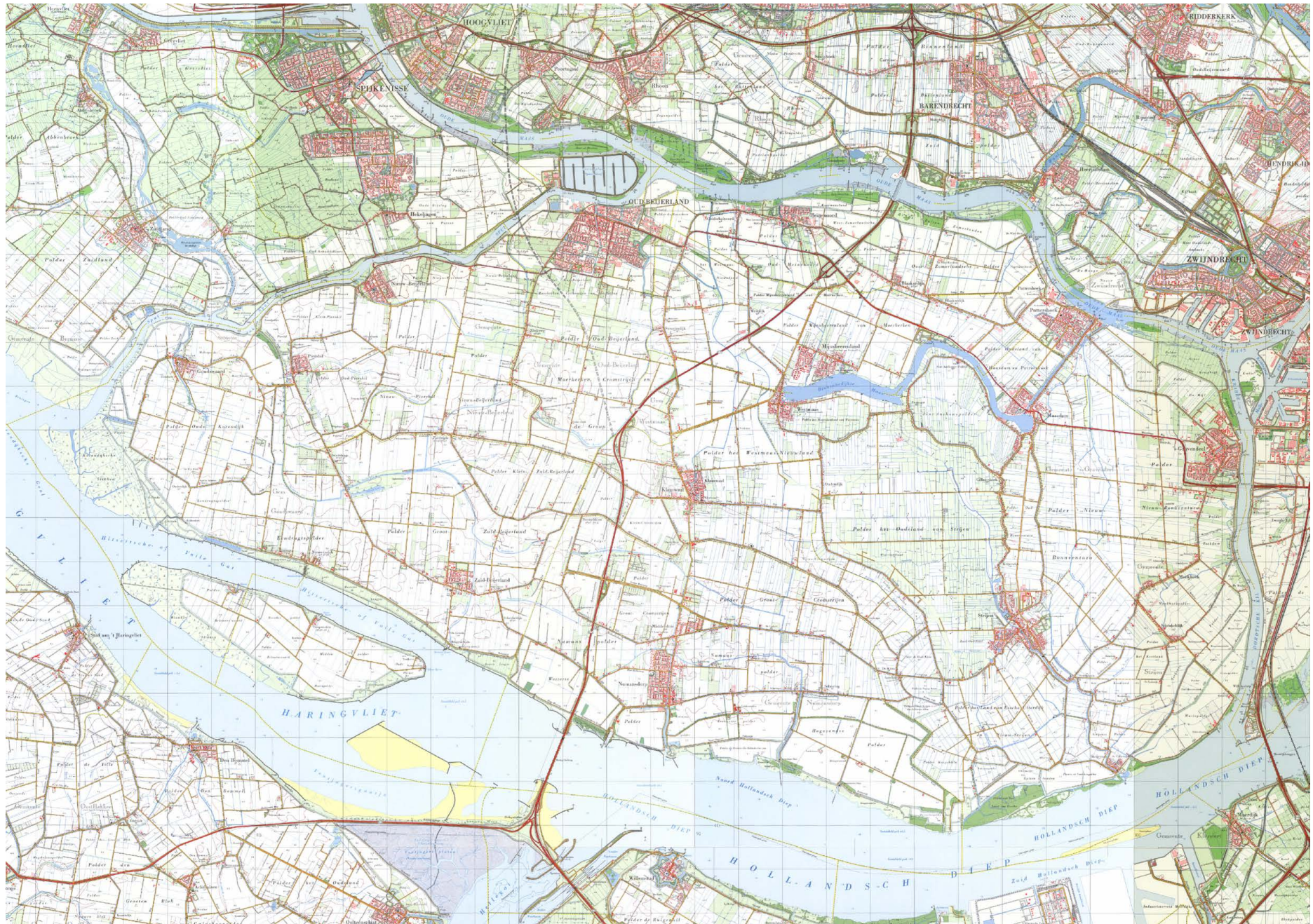
De Tweede Wereldoorlog had grotere gevolgen voor het eiland. De Hoeksche Waard maakte deel uit van het Zuidfront. De verdediging was echter gericht op een aanval vanuit het zuiden, waardoor de Duitse inval in 1940 vanaf de noordzijde – via de Barendrechtse brug – als een verrassing kwam. Tijdens de bezetting gebruikten de Duitsers opzettelijke inundaties (onderwaterzetting) om het eiland te verdedigen tegen de Geallieerden. Met name het zuidelijke deel van de Hoeksche Waard liep hierdoor aanzienlijke schade op.

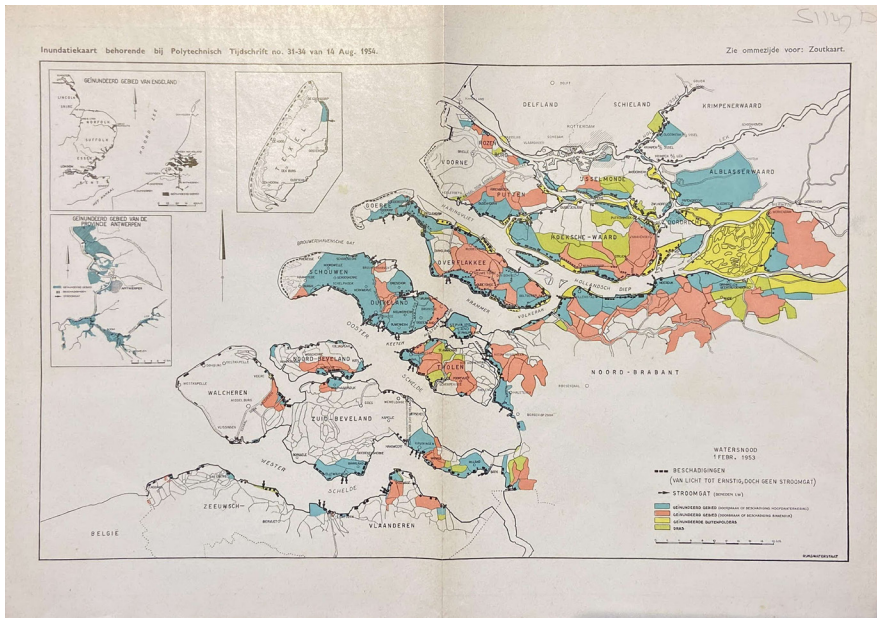
Ook bij de Watersnoodramp van 1953 werd de Hoeksche Waard zwaar getroffen. Vanuit het Haringvliet overstroonden polders bij Goudswaard, Zuid-Beijerland, Numansdorp, Strijen en Strijensas; vanuit de Dordtse Kil stroomde water richting 's-Gravendeel; en vanuit de Oude Maas bij Heinenoord en Goidschalxoord overstroemde het noordelijke deel. De daaropvolgende aanleg van de Deltawerken in de jaren '60 en '70 verminderde het overstromingsrisico in de Hoeksche Waard aanzienlijk. Tegelijkertijd verdween hierdoor de getijdenwerking en veranderde het watermilieu van zout naar brak en zoet. Deze omvorming bood nieuwe mogelijkheden voor de landbouw en leidde tot de eerste ruilverkaveling in 1962. Hierbij werd de Hoeksche Waard opgedeeld in drie gebieden: Hoeksche Waard-Noord, Korendijk-Strienemonde en Hoeksche Waard-Oost. Kleine percelen werden samengevoegd, de afwatering werd verbeterd en nieuwe wegen zorgden voor betere ontsluiting van bouwlanden en boerderijen. Tegelijkertijd betekende dit wel een belemmering op de groei van de dorpen en buurtschappen.

De infrastructuur van de Hoeksche Waard werd in deze periode eveneens ingrijpend verbeterd. Nadat er bleek dat de tramlijnen veel onderhoud nodig zouden hebben, zijn de tramlijnen vervangen door busdiensten in 1956–1957. In 1964 werd de Haringvlietbrug bij Numansdorp geopend, gevolgd door de Heinenoordtunnel in 1969, die de oude Barendrechtse brug over de Oude Maas verving. Tussen deze twee verbindingen werd de A29 aangelegd, die het eiland doorkruist en de verbinding tussen Rotterdam en Antwerpen versterkt³. Vooral de Heinenoordtunnel, die directe toegang tot Rotterdam bood, maakte de Hoeksche Waard aantrekkelijk voor suburbanisatie. De dorpen op het eiland groeiden in deze periode aanzienlijk. Om de Hoeksche Waard ook beter te verbinden aan de oostkant werd in 1977 de Kiltunnel geopend, om de druk op de veerverbindingen te verminderen.

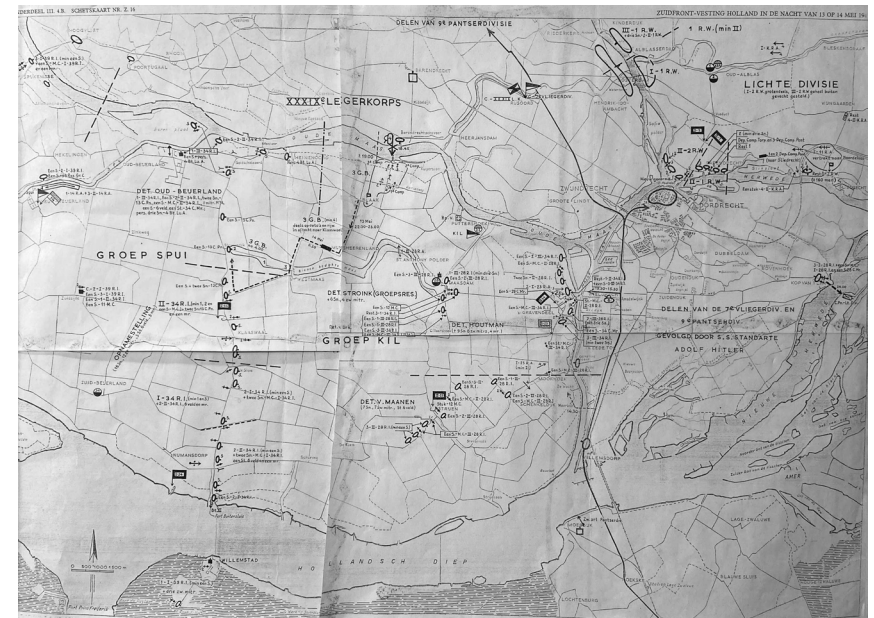
1. Kadaster. TOP25raster – Basisregistratie Topografie. Apeldoorn: Kadaster. peiljaren 1980–1981.
2. Gemeente Hoeksche Waard. Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard.
3. Len De Klerk. Ruimtelijke ordening: geschiedenis van de stedelijke en regionale planning in Nederland 1200–nu. Rotterdam: nai010 uitgevers. 2021.

Referentiekaarten

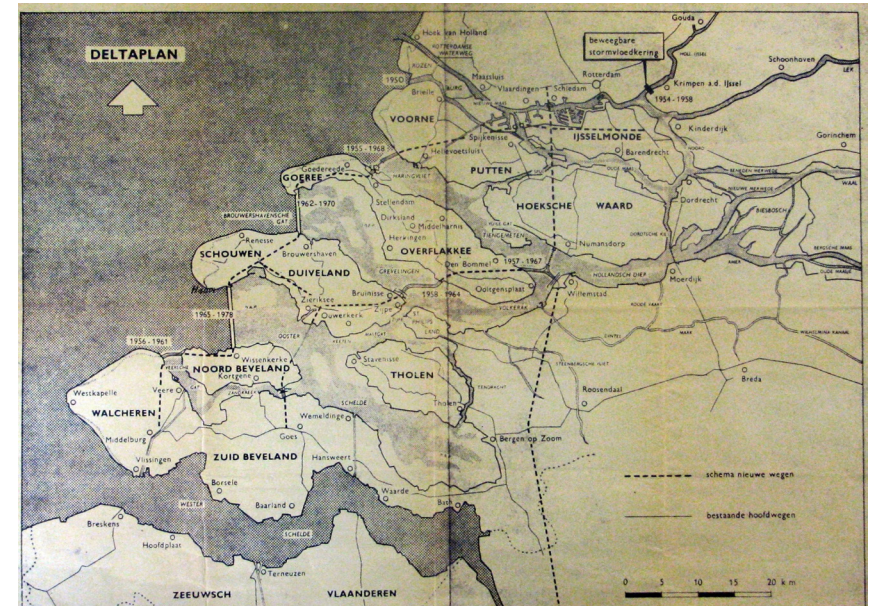

↑ Inundatiekaart behorende bij Polytechnisch Tijdschrift no. 31-34 van 14 Aug. 1954 uit Museum Hoeksche Waard

↗ Deltaplan uit Museum Hoeksche Waard. ca. 1950

→ Zuidfront-vesting Holland in de nacht van 13 op 14 mei 1940 uit Museum Hoeksche Waard. 1940

← TOP25raster - Basisregistratie Topografie door Kadaster. 1980-1981

	Land		Dorpsgrens		Bedijking		Gemeentegrens		Snelweg
	Water	<i>Gemeentenaam</i>	Buurtschapsnaam		Veerpont		Hoofdweg		

H8. 21^e eeuw: Heden

Kaartverantwoording

Voor de kaart van de 21^e eeuw – oftewel het heden – is opnieuw gebruikgemaakt van de TOP25raster-kaart. Voor deze kaart zijn de meest recente peiljaren geselecteerd: 2021 voor het westen en midden van de Hoeksche Waard, en 2022 voor het oosten¹.

Bij het in kaart brengen van de hoofdwegen is de legenda van de TOP25raster als uitgangspunt genomen. Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende typen wegen, waaronder autosnelwegen, hoofdwegen, regionale wegen en lokale wegen. Om de hoofdontsluiting van de Hoeksche Waard overzichtelijk weer te geven, zijn de lokale wegen weggelaten. De hoofdwegen en regionale wegen zijn daarbij samengevoegd tot één categorie. Door de jaren heen kunnen de classificaties van wegen op deze kaarten verschillen. Zo kan een weg in het ene jaar als hoofdweg zijn aangeduid, terwijl deze op een later moment als regionale weg is opgenomen, of andersom. Een opvallend voorbeeld hiervan is de situatie op de kaart van het eind van de 20^e eeuw, waar de hoofdontsluiting zich concentreert rond een cirkelvormige route die vrijwel alle grote dorpen verbindt. Op de kaarten van het begin van de 20^e eeuw en de 21^e eeuw worden echter ook diverse binnenwegen binnen deze cirkel als hoofdweg aangeduid.

Tot slot is de Hogesnelheidslijn (HSL), die sinds 2009 de Hoeksche Waard doorkruist, bewust niet opgenomen in de kaart. Hoewel de lijn fysiek door het gebied loopt, zijn er geen stations in de Hoeksche Waard gerealiseerd. De directe invloed op de ruimtelijke ontwikkeling en ontsluiting van het eiland is daardoor vooralsnog beperkt gebleven.

Kaarttoelichting

Hoewel de tijdsperiode tussen de kaart van het einde van de 20^e eeuw en die van het heden relatief kort is, zijn de ruimtelijke veranderingen in de Hoeksche Waard opvallend groot. Vooral de groei in oppervlakte van de dorpen is significant. In bijlage 1 is een tabel opgenomen waarin de bevolkingsgroei van de Hoeksche Waard inzichtelijk wordt gemaakt. Hieruit blijkt dat het aantal inwoners is toegenomen van circa 70.000 in 1980 tot ruim 87.000 in 2020. Oud-Beijerland vormt met ongeveer 24.500 inwoners het grootste dorp op het eiland, gevolgd door 's-Gravendeel en Numansdorp, beide met circa 8.900 inwoners².

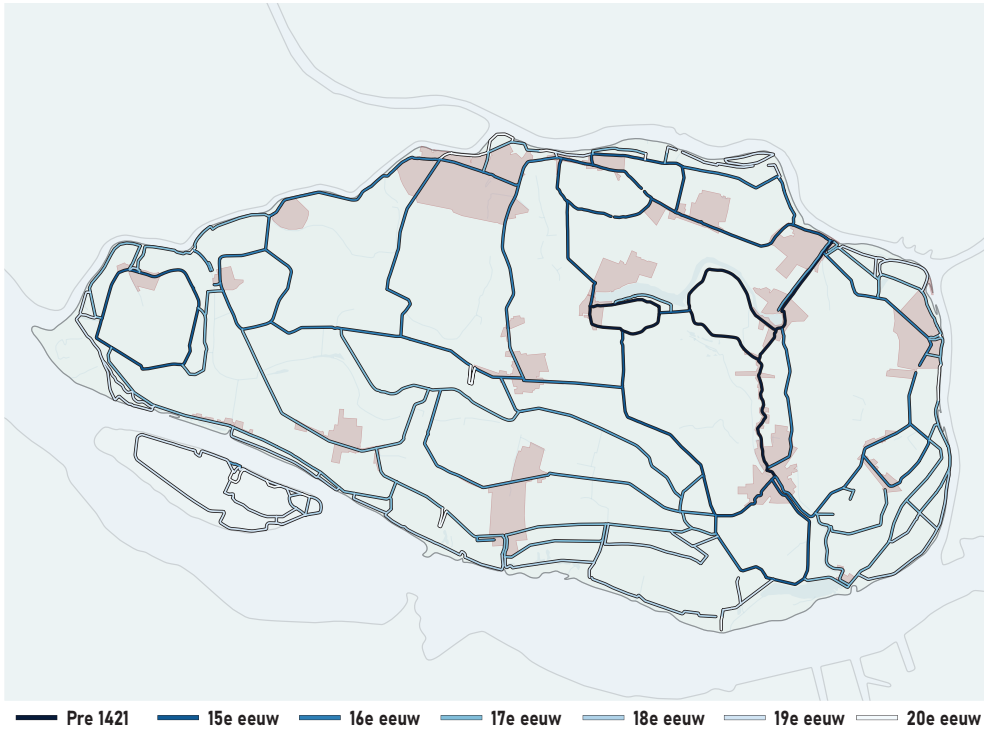
Op de kaart van het heden is nog slechts één gemeente zichtbaar: de gemeente Hoeksche Waard. In 2004 werd de gemeentelijke herindeling om de toen nog zes gemeenten samen te voegen al voorgesteld door de provincie Zuid-Holland, maar dit is uiteindelijk pas ingegaan in 2019.

In bijlage 2 is een reeks van kaarten en diagrammen opgenomen die de veranderingen in de gemeentegrenzen vanaf 1812 tot aan de herindeling van 2019 in beeld brengen. Bijlage 3 toont een schema van gemeentelijke splitsingen en fusies binnen de Hoeksche Waard over deze periode³.

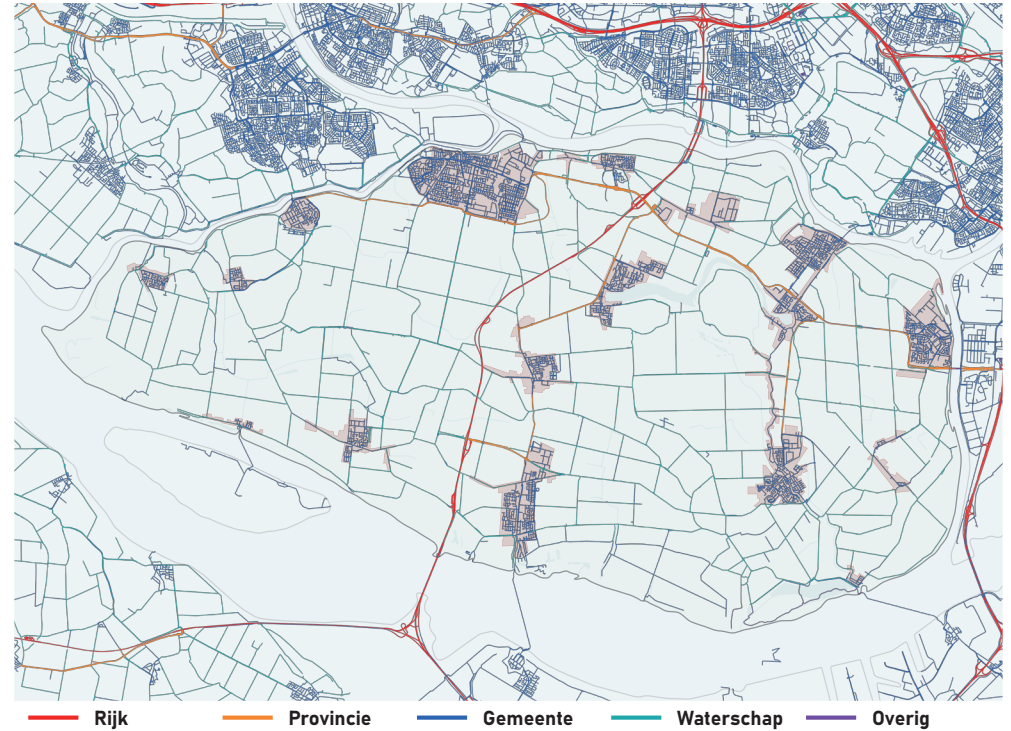
-
1. Kadaster. TOP25raster – Basisregistratie Topografie. Apeldoorn: Kadaster. peiljaren 2021-2022.
 2. Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland, Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project Binnenmaas/Cromstrijen/Korendijk/Oud-Beijerland/'s-Gravendeel.
 3. Ad Van der Meer. Repertorium van Nederlandse gemeenten vanaf 1812. The Hague: DANS. 2011.

Referentiekaarten

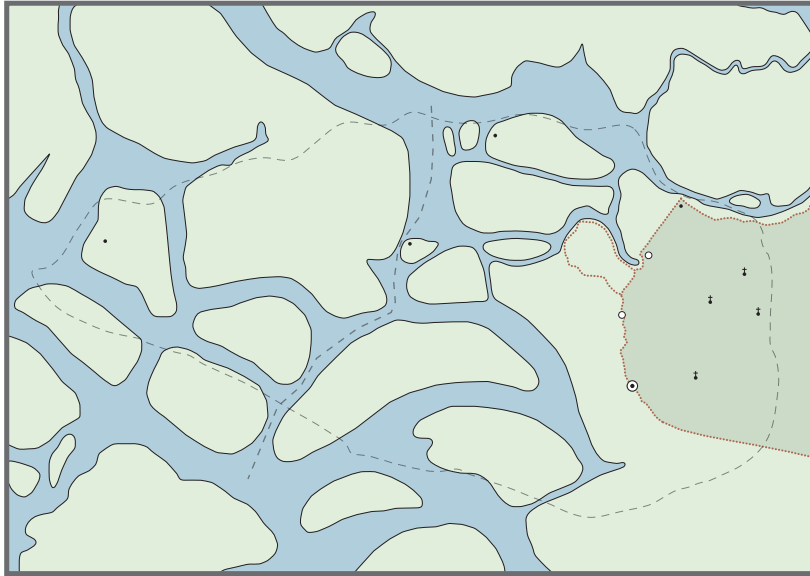

↑ *Dijkenkaart* (eigen werk, op basis van RCE Dijkenkaart van het Nationaal Georegister)

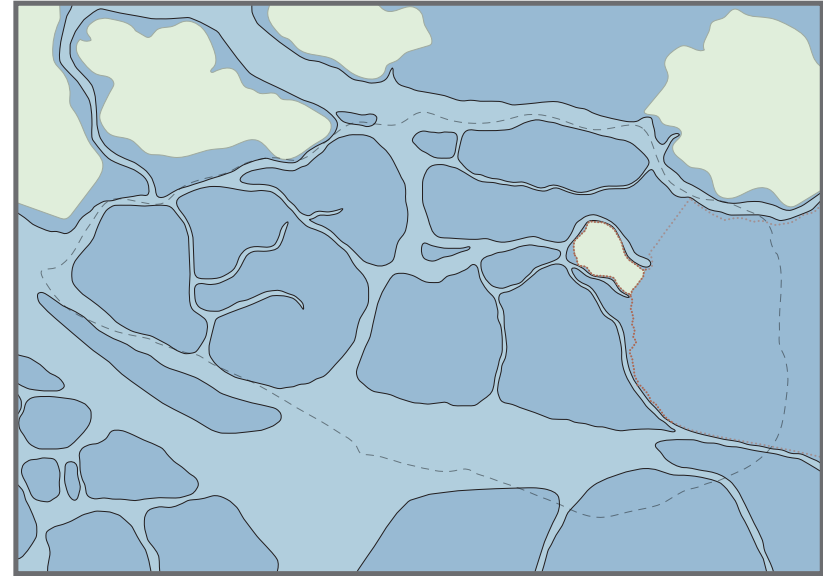

↑ *Wegenkaart* (eigen werk, op basis van NWB - Wegvakken van het Nationaal Georegister)

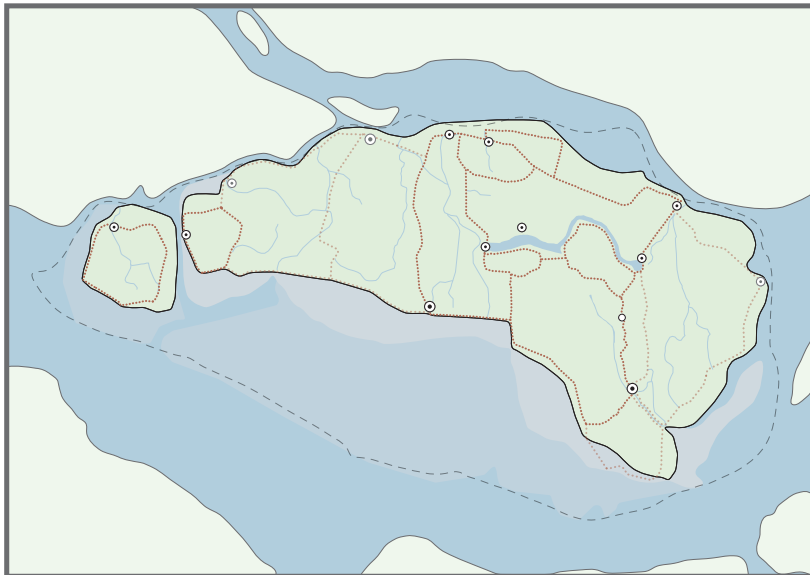
H9. Conclusie

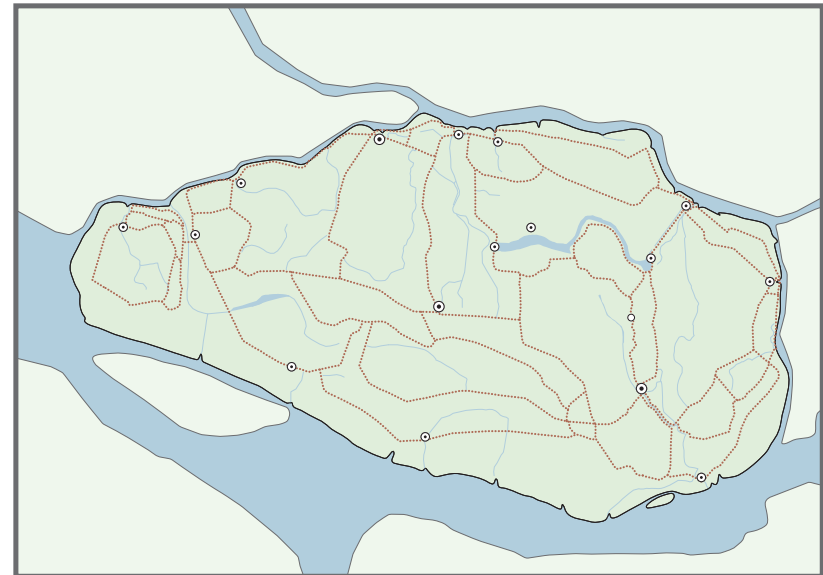
14^e eeuw

15^e eeuw

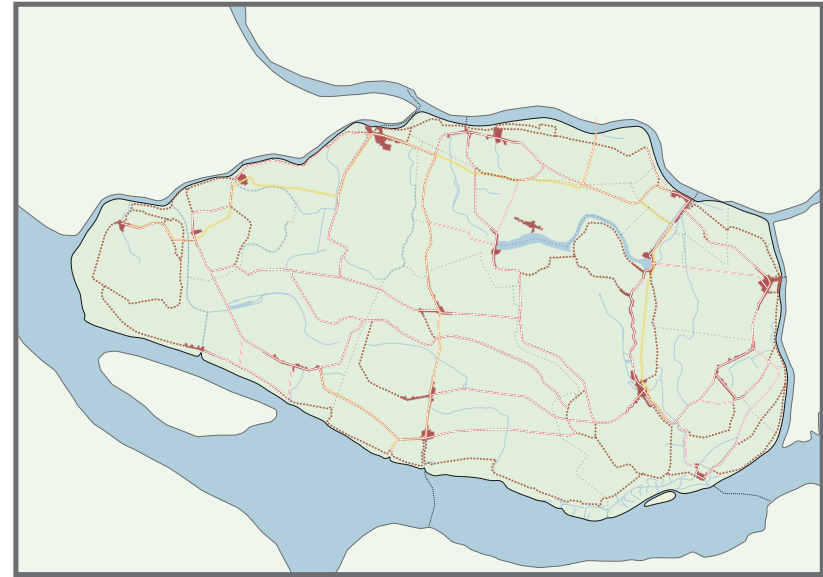
16^e eeuw

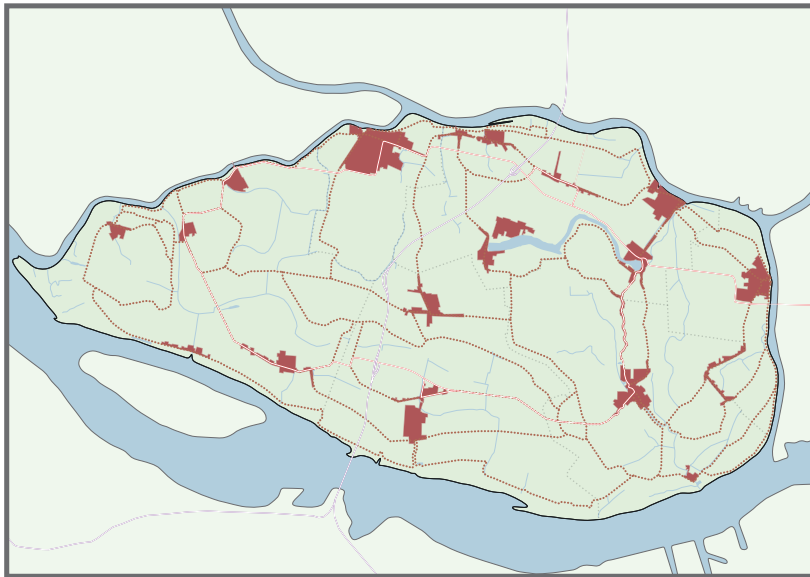
17^e eeuw

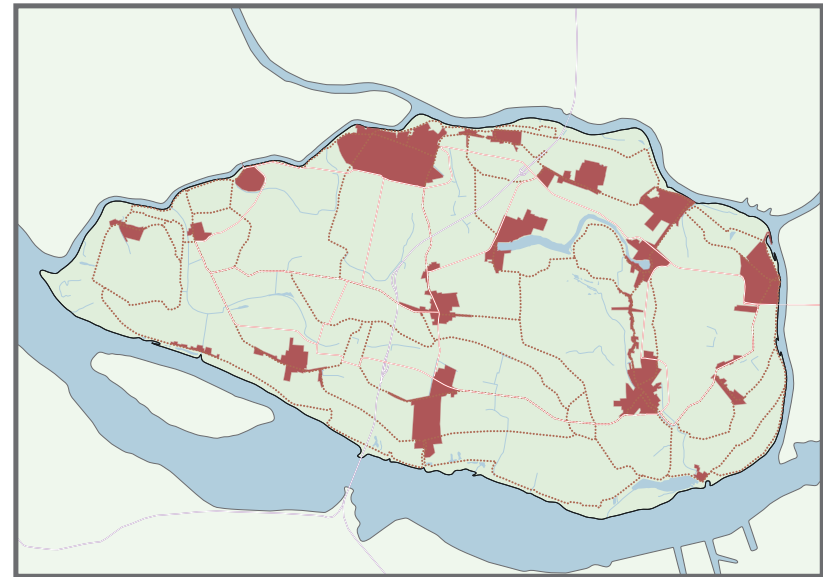
19^e eeuw

Begin 20^e eeuw

Eind 20^e eeuw

21^e eeuw

Concluderend

Deze kaartenstudie laat zien dat de bijzondere identiteit van de Hoeksche Waard het resultaat is van een lange geschiedenis van natuurrampen, inpolderingen en moderne ingrepen. Wat ooit begon met de verwoestende Sint-Elisabethsvloed en geleidelijk werd vormgegeven door talloze bedijkingen en infrastructuurprojecten, heeft geleid tot een landschap dat ondanks de nabijheid van de drukte van Rotterdam, Dordrecht en Spijkenisse zijn landelijke en rustige karakter heeft weten te behouden. In het landschap zijn de sporen van deze ontwikkelingen nog altijd zichtbaar: oude dijken, verkavelingspatronen, en droogmakerijen herinneren aan de strijd tegen het water en de voortdurende herinrichting van het gebied. De reeks van acht kaarten maakt duidelijk hoe zowel eeuwenoude gebeurtenissen als hedendaagse ontwikkelingen samen het unieke, ruimtelijke karakter van dit eiland bepalen. Zo blijft de Hoeksche Waard, midden in de dynamiek van de Randstad, een oase van rust.

Bibliografie

Geraadpleegde literatuur

Boelhouwers, Cor. *Tastbare herinneringen aan de verdwenen tramlijnen van de Rotterdamsche Tramweg Maatschappij*. 2011.

De Klerk, Len. *Ruimtelijke ordening: geschiedenis van de stedelijke en regionale planning in Nederland 1200–nu*. Rotterdam: nai010 uitgevers, 2021.

Gemeente Hoeksche Waard. *Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard*. Cultuurland Advies, 2024.

Hoeksche Waard. "Geschiedenis Van Puttershoek." October 6, 2012. <https://hoekschewaard.wordpress.com/2012/03/14/geschiedenis-van-puttershoek/>.

Leenders, K.A.H.W. *Van Tumhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied, 400–1350. Een poging tot synthese*. Zutphen, 1996.

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland. "Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project Binnenmaas." Erfgoedmonitor, september 1995a. <https://020apps.nl/mip/beschrijvingen/Binnenmaas.pdf>.

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland. "Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project Cromstrijen." Erfgoedmonitor, september 1995b. <https://020apps.nl/mip/beschrijvingen/Binnenmaas.pdf>.

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland. "Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project Korendijk." Erfgoedmonitor, september 1995c. <https://020apps.nl/mip/beschrijvingen/Korendijk.pdf>.

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland. "Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project Oud-Beijerland." Erfgoedmonitor, september 1995d. <https://020apps.nl/mip/beschrijvingen/Oud-Beijerland.pdf>.

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland. "Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project 's-Gravendeel." Erfgoedmonitor, september 1995e. <https://020apps.nl/mip/beschrijvingen/'s-Gravendeel.pdf>.

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland. "Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project Zuid-Holland Zuid." Erfgoedmonitor, september 1995f. <https://020apps.nl/mip/beschrijvingen/Zuid-Holland%20Zuid.pdf>.

Rutte, R.J. "Wording en vorm van de dorpen in de bedijkingen van Voorne-Putten en de Hoekse Waard (13e–17e eeuw)." *Historisch Geografisch Tijdschrift* 26, no. 2 (2008): 53–66.

Van der Meer, Ad. *Repertorium van Nederlandse gemeenten vanaf 1812*. The Hague: DANS, 2011.

Van Rheineck Leyssius, Th. *Tekst bij de bladen Holland ten zuiden van het IJ in 1300 (zuidelijk gedeelte) en Holland omstreeks den St. Elizabethsvloed van 1421 (zuidelijk gedeelte)*. Den Haag: M. Nijhoff, 1938a.

Kaartmateriaal

Beekman, A.A. *Geschiedkundige atlas van Nederland*. Vol. 09. Den Haag: M. Nijhoff, 1925.

Janssen, Willem G. *Kaart van de Grote Waard ca 1420*. Versie 2 juli 2021a.

Janssen, Willem G. *Verdronken Grote of Zuid-Hollandsche Waard*. 2021b.

Kadaster. TOP25raster – Basisregistratie Topografie. Apeldoorn: Kadaster. Peiljaren 1980–1981.

Kadaster. TOP25raster – Basisregistratie Topografie. Apeldoorn: Kadaster. Peiljaren 2021–2022.

Kips, J.H. *Atlas van den Hoekschen Waard*. 1835.

Kraijenhoff, C.R.T. *Choro-topographische kaart der Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden*. 's-Gravenhage: Topographisch Bureau, Archief van Oorlog, 1798–1822.

Ministerie van Oorlog. *Chromotopografische Kaart des Rijks (Bonnebladen)*. 1902–1913.

Smulders, J. *Geschiedkundige atlas van Nederland*. Vol. 13. Den Haag: M. Nijhoff, 1921.

Topographisch Bureau en Generale Staf. *Topographische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*. 62 bladen. 's-Gravenhage: Ministerie van Oorlog, 1850–1869.

Van Rheineck Leyssius, Th. *Geschiedkundige atlas van Nederland*. Vol. 10. Den Haag: M. Nijhoff, 1938b.

Illustratieverantwoording

b = boven
o = onder
l = links
r = rechts

Cover

Gemeente Hoeksche Waard

Introductie

- 2. Eigen werk
- 4. Eigen werk

Hoofdstuk 1

- 6. Eigen werk
- 8. Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1938
- 9. Janssen, Willem G. 2021a

Hoofdstuk 2

- 10. Eigen werk
- 11. <https://www.museum.nl/nl/biesbosch-museumeiland/pronkstuk/sint-elisabethsvloed>
- 12. Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1938
- 13. (b) Janssen, Willem G. 2021b
- 13. (o) Museum Hoeksche Waard

Hoofdstuk 3

- 14. Eigen werk
- 16. Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1921
- 17. (l) Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard
- 17. (r) Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard

Hoofdstuk 4

- 18. Eigen werk
- 19. Landschapsbiografie van de Hoeksche Waard
- 20. Wageningen University & Research
- 21. (l) Museum Hoeksche Waard
- 21. (r) Museum Hoeksche Waard

Hoofdstuk 5

- 22. Eigen werk
- 23. Museum Hoeksche Waard
- 24. TU Delft Library Kaartenkamer
- 25. TU Delft Library Kaartenkamer

Hoofdstuk 6

- 26. Eigen werk
- 27. Museum Hoeksche Waard
- 28. TU Delft Library Kaartenkamer
- 29. (l) Museum Hoeksche Waard
- 29. (r) Museum Hoeksche Waard

Hoofdstuk 7

- 30. Eigen werk
- 32. TU Delft Library Kaartenkamer
- 33. (l) Museum Hoeksche Waard
- 33. (rb) Museum Hoeksche Waard
- 33. (ro) Museum Hoeksche Waard

Hoofdstuk 8

- 34. Eigen werk
- 36. TU Delft Library Kaartenkamer
- 37. (l) Eigen werk
- 37. (r) Eigen werk

Hoofdstuk 9

- 38. Eigen werk
- 39. Eigen werk
- 40. Eigen werk

45. Gemeente Hoeksche Waard

Bijlage

- 46. Eigen werk
- 47. Eigen werk
- 48. Eigen werk

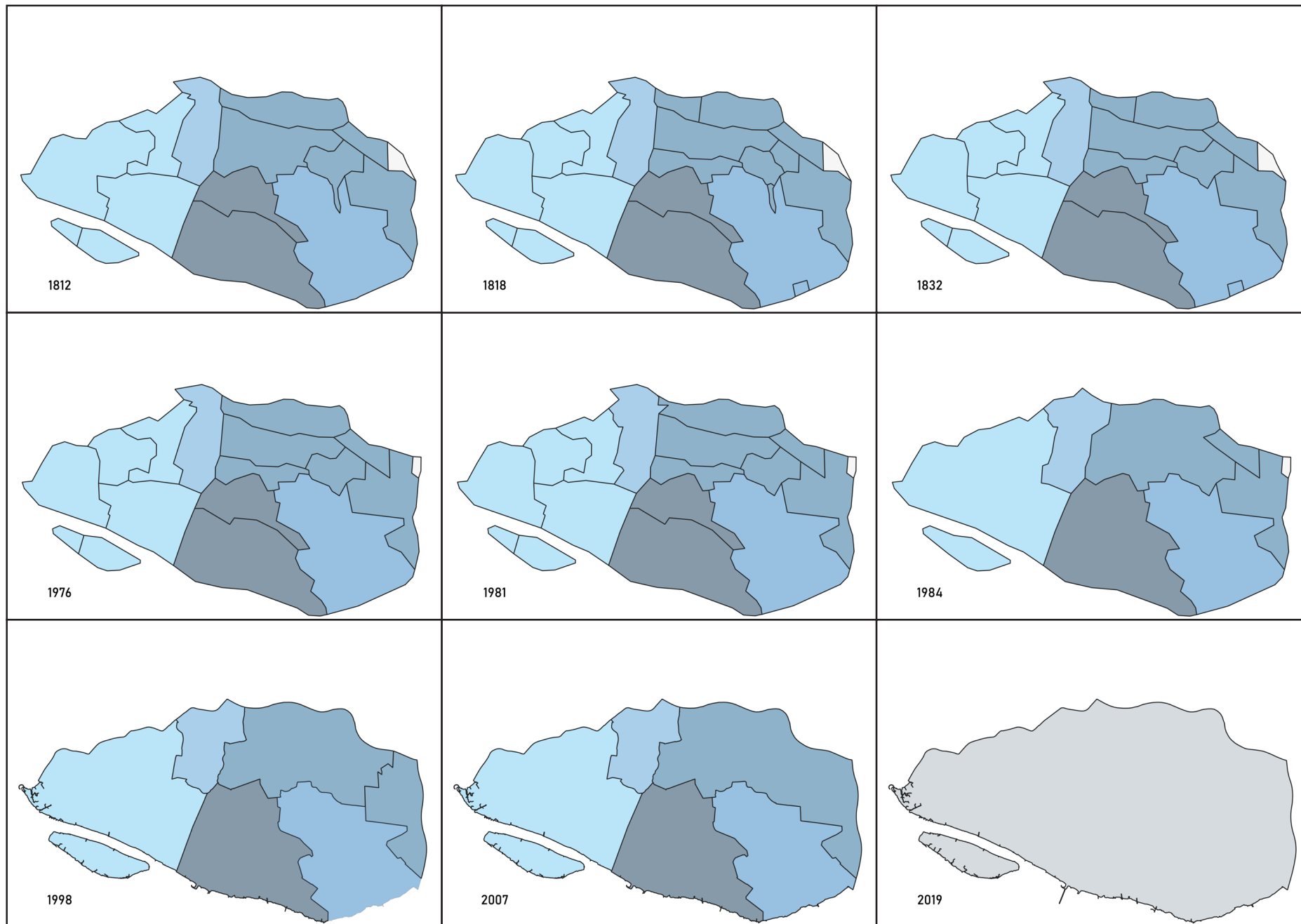
Bijlage 1: Tabel aantal inwoners Hoeksche Waard

	Oud-Beijerland	Cromstrijen		Binnenmaas						Korendijk				Strijen
		Klaaswaal	Numansdorp	's-Gravendeel	Heinenoord	Maasdam	Mijnsheerenland	Puttershoek	Westmaas	Goudswaard	Piershil	Nieuw-Beijerland	Zuid-Beijerland	
1632	1.500													
1700	2.000													
1822	2.888													
1828	3.134													
1829	3.379	1.107	2.146											
1837	3.625	1.156	2.265											
1840	3.870	1.204	2.383											
1843	3.947	1.206	2.377	2.850	1.127	1.521	1.257	1.651	803	788	682	1.117	1.325	
1847	4.023	1.207	2.372	2.887	1.252	1.561	1.304	1.717	837	807	701	1.174	1.343	
1860	4.100	1.209	2.366	2.924	1.378	1.602	1.351	1.783	872	914	696	1.066	1.436	
1870	4.392	1.365	2.798	3.201	1.503	1.642	1.398	1.848	906	1.013	789	1.286	1.759	
1873	4.683	1.438	2.892	3.477	1.629	1.683	1.445	1.914	941	1.070	787	1.361	1.814	
1875	4.975	1.512	2.985	3.640	1.754	1.723	1.492	1.980	975	1.126	784	1.436	1.870	
1880	5.134	1.585	3.079	3.802	1.879	1.787	1.514	2.004	1.002	1.183	782	1.511	1.925	
1890	5.293	1.673	3.204	3.965	2.003	1.851	1.536	2.028	1.029	1.175	774	1.632	1.998	
1900	5.318	1.649	3.377	4.214	2.032	1.830	1.594	2.092	1.022	1.224	840	1.585	2.055	
1910	6.056	1.910	3.741	4.463	2.062	1.808	1.651	2.157	1.016	1.315	837	1.845	2.094	
1920	6.170	2.088	4.083	4.712	2.091	1.787	1.709	2.221	1.009	1.487	988	1.982	2.537	
1930	6.227	2.064	4.171	4.863	2.121	1.765	1.766	2.286	1.003	1.502	890	1.757	2.507	
1939	6.283	2.040	4.259	5.014	2.150	1.744	1.824	2.350	996	1.471	907	1.677	2.549	
1940	6.340	2.160	4.365	5.165	2.180	1.722	1.881	2.415	990	1.439	924	1.596	2.592	
1950	6.950	2.280	4.471	5.316	2.209	1.701	1.939	2.479	983	1.390	889	1.715	2.634	
1960	7.559	2.329	4.639	6.158	2.485	2.066	2.506	3.303	1.275	1.416	894	1.632	2.583	
1970	11.365	2.738	5.169	7.000	2.762	2.430	3.072	4.126	1.568	1.485	1.100	2.266	2.675	
1980	15.171	3.215	6.429	7.475	3.038	2.795	3.639	4.950	1.860	1.704	1.398	2.927	3.417	
1990	20.526		11.934				26.948					9.898		9.501
2000	22.466		12.778				27.805					10.609		9.501
2010	23.555		12.818				28.926					10.891		8.916
2020							87.401							

Bijlage 1: De inwonersaantallen van 1622 t/m 1990 zijn gebaseerd op cijfers uit verschillende documenten "Beschrijving Monumenten Inventarisatie Project" door Provinciaal Bestuur Zuid-Holland uit 1995, betreffende: Binnenmaas, Cromstrijen, Korendijk, Oud-Beijerland & 's-Gravendeel. De data van Strijen is niet beschikbaar. De inwonersaantallen van 2000 t/m 2020 zijn gebaseerd op cijfers van allecijfers.nl

Bijlage 2+3: De herindelingen en bijbehorende grenzen van de gemeenten tussen 1812 en 207 zijn gebaseerd op data uit "Repertorium van Nederlandse gemeenten vanaf 1812" door A. Van der Meer uit 2011, aangevuld met de kennis dat alle gemeenten in 2019 samen verder zijn gegaan als Gemeente Hoeksche Waard.

Bijlage 2: Gemeentelijke herindelingen kaarten

Bijlage 3: Gemeentelijke herindelingen diagram

